

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XIX.

Číslo 1.

Marec 2021

HRON - NAŠA MAGICKÁ RIEKA

Chodíme okolo nej dennodenne a predsa je stále tajuplná, nevyspytateľná, krotká aj burácajúca, naša rieka, ktorá ako sochár vymodelovala krajinu okolo nás. A práve tam, kde v tesnom objatí objíma vrch Urpín, práve tam sú brány Banskej Bystrice. Už Matej Bel opísal tento zvláštny milostný vzťah rieky a vrchu takto: „Veľmi veľa pôvabu uštedruje vrch Urpín, týčiaci sa za Hronom nad mestom, a preto ho Nemci nazývajú Gran-Berg teda Hronský vrch.“ Ale čo vlastne vieme o rieke, ktorá nášmu mestu vdýchla život a dala mu dušu? Je našou každodennou súčasťou, preteká našim mestom vlastným tempom tak samozrejme a nevtieravo ako aj plynúci čas, ktorý s príjemnou ľahostajnosťou prehlídame, kým sa nám nepripomenie vyvedením z miery normálu povodňou alebo úkazmi na rieke Hron.

Veduta z knihy Gualda Priorata *Continuatione del historia di Leopoldo Cesare* z roku 1676

Niekoľko základných faktov

Rieka Hron pramení severozápadne od Telgártu, pod Kozovcom (1203 m n. m.) vo výške 1006 m n. m. Voda z prameňa pretečie 298 km až pokiaľ sa vody Hrona spoja s majestátnym Dunajom. Ide o riekou II. rádu a je aj druhou najdlhšou slovenskou riekou. Priemerný prietok v ústí Hrona je 53,7 m³/s, pričom jeho maximum je 1050 m³/s. Hĺbka koryta je od 15 cm až do 4 m. Plocha povodia rieky je 5453 km². Pôvodné dobové, alebo ak chceme miestne názvy dnešného Hrona, v minulosti skúmali viacerí jazykovedci a historici. V Šmolauer uvádza ilýrske, keltské, slovanské, germánske etymológie názvu Hron. Podľa zistení kolektívu Jaromíra Krška v publikácii *Hydronymia povodia Hrona*, niesla táto rieka nasledovné mená: Biely Hron, Garam, Garan vize, Grana, Granus, Ren, Granova, Granua, Grain, Goran, Gron, Gronium, Goron, Geron, Chron, Hrom. Hron má 215 priamych prítokov, 121 z pravej a 94 z ľavej strany. Najvýznamnejším prítokom je 55,2 km dlhá rieka Slatina.

Trochu geológie z okolia

Po Banskú Bystricu tečie Hron po dĺžke popaleogénneho megasyklinálneho koryta medzi Nízkymi Tatrami a Slovenským rudohorím. Staršie štruktúrne línie reže pod ostrým uhlom. Je tu celá sústava terás, kde Harmanec, Tajovský potok a Malachovský potok pritlačili Hron pod vrch Urpín.

Pokračovanie na str. 2.

Práve držíte v rukách prvé číslo tohtoročného Bystrického Permona, časopisu, ktorý tak vstúpil do 19. roku svojho života. V ponímaní života človeka sa práve stal dospelým, skončilo sa detstvo a začína ten ozajstný život už bez ochranných krídel rodičov. V ľudskom živote sú to veľké zmeny. Rovnako aj náš časopis v tomto období prešiel veľkými zmenami, ale život je už taký. Bez nich by bol fádny a jednotvárnny.

ČITATELIA BYSTRICKÉHO PERMONA na slovičko...

Spoluzakladateľ a doteraz jediný šéfredaktor Pavel Gender sa vzdal svojej funkcie. Z časopisu však neodchádza. Aj naďalej bude členom redakčnej rady a bude nám pomáhať v jeho vydávaní. Vo funkcii šéfredaktora som ho nahradil ja, Richard R. Senček. Zmenil sa aj vydavateľ. Tým je teraz OZ Diversitas Culturae, ktoré má medzinárodnú členskú základňu a pracuje na rôznych projektoch. Časopis odteraz bude jedným z nich. Po týchto zmenách sa otvárajú otázky: čo nás čaká a čo plánujeme do budúcnosti?

V prvom rade, ako pri každom projekte, je potrebné vyriešiť otázku financovania. Bystrický Permon podporuje najmä mesto Banská Bystrica a o túto podporu sa budeme aj naďalej uchádzať. Ale problémov, ktoré musíme riešiť, je veľa a len tieto peniaze nám nebudú stačiť. Preto sme rozbehli na internete crowdfundingový projekt. Pomocou neho sme získali ďalšie peniaze nielen na povinnú spoluúčasť k mestskej dotácii, ale aj na ďalší rozvoj časopisu. Samozrejme, budeme aktívni aj pri iných možnostiach, avšak s tým, že i naďalej chceme časopis zachovať bez reklamy.

Jedným zo zásadných problémov je distribúcia a dostupnosť časopisu pre všetkých, ktorí oň majú záujem. To je výzva aj do týchto dní. Máme viacero nápadov. Ak sa ich podarí zrealizovať, budeme vás informovať. Paradoxne: nie je jednoduché zabezpečiť doručenie časopisu tam, kde by mal ísť, pokiaľ je zadarmo. Avšak skutočnosť, že časopis je dostupný zadarmo je základným charakteristickým znakom Bystrického Permona a to chceme zachovať. Preto hľadáme nové inovatívne riešenia, aby bol časopis dostupný všetkým, ktorí oň majú záujem.

Pokračovanie na str. 5

NÁVRAT K TROM VÝROČIAM V UPLYNULOM ROKU 2020

Pred 765 rokmi okolo 14. októbra 1255 sa Banská Bystrica stala mestom. Pred 30 rokmi v dňoch 23. a 24. novembra 1990 sa konali prvé slobodné komunálne voľby po Novembri 1989. Pred 10 rokmi 24. novembra 2010 bola slávnostne otvorená radnica na Námestí SNP č. 1 po jej rekonštrukcii.

Rok 2020 je rokom viacerých mestských výročí, o pripomenutiach začiatkov i pokračovaní. Tohtoročná celosvetová vírusová pandémia COVID-19 nám nedovolila si tieto výročia náležite pospomínať a osláviť. Skúsme preto aspoň krátke zhrnutie. Tri najvýznamnejšie pripomenutia sa nepriamo i priamo vzťahujú k radnici.

Pokračovanie na str. 6

Hron – naša rieka

Pokračovanie zo str. 1.

Geologickú stavbu regiónu reprezentuje predgosauská príkrovová sústava vnútorných Karpát a popríkrovové formácie. Na geologickej stavbe príkrovovej sústavy sa podieľajú základné paleoalpínske tektonické jednotky tatrika, veporika, hronika a silicika. Popríkrovové formácie tvoria paleogénne, neogénne kvartérne sedimentálne a vulkanogénne akumulácie. Na konci vulkanickej činnosti vznikli prietokové jazerá, v ktorých sa ukladala bansko-bystrická štrková formácia. Podľa záverov A. Škvarčeka sa po uložení tejto formácie vo vrchom pliocéne (na konci treťohôr) vyvinula po riečnu úroveň. Prehlbovanie doliny Hrona počas pleistocénu (cca 1,7 až 10 tisíc rokov) prerušovali akumulčné fázy, ktoré súviseli s glaciálmi. I napriek tomu sa štvrtohory prejavujú ako erózne obdobie, pretože došlo k prehĺbeniu doliny najmenej o 85 až 115 metrov.

V smere dnešnej doliny tiekol Hron už koncom vrchného pleistocénu. Výraznejšia zmena nastala len na úrovni južnej časti Zvolenskej kotliny, kde rieka tiekla severne od polohy Veľká Stráž (445 m). Neskorší presun Hrona východným smerom súvisel s tektonickým zdvihom Kremnických vrchov oproti Zvolenskej kotline.

Rieka ako prírodný živel

Rieka Hron je prírodný živel, citlivo reagujúci na klimatické podmienky, ktorý sa v minulosti spájal aj s viacerými povodňovými kalamitami. Veľké vody na Hrone vznikajú spravidla účinkom depresii postupujúcich po takzvanej VAN BEBBEROVEJ ČIARE, teda od juhozápadu k severovýchodu, teda proti toku Hrona. Najviac povodní sa na rieke Hron v minulosti vyskytovalo predovšetkým v mesiacoch marec a apríl z dôvodu topenia snehov a ľadov, a to najmä v hornom toku, zatiaľ čo v dolnom toku boli zaznamenané povodne aj v mesiacoch máj a jún, pričom nemožno nespomenúť aj novembrové povodne. Medzi najničivejšie povodne, ktoré boli zaznamenané, patrili povodne v rokoch 1575, 1687, 1784, 1813, 1847, 1853, 1899, 1926, 1931, 1974.

Ničivá sila vody v roku 1575 a 1687 pretrhla aj technické zariadenia horných hrablí, čo povodni pomohlo, keďže neodpratné naplavené drevo vytvorilo hrádzu, v ktorej sa zadržavala voda a tá po pretrhnutí hrádze strhávala mosty a zaplavila domy. Podľa značiek kulminácie z 25. augusta 1813 tento dátum súhlasí s dátumom vrcholu na Váhu a Hnilci, čo svedčí o povodniach na viacerých územiach Slovenska. Podľa výpočtov, porovnaní a odhadov kulminačný prietok mohol byť asi 550 m³/s v Banskej Bystrici a asi 600 m³/s vo Zvolene, takže túto povodeň možno označiť charakterom tzv. 500-ročnej vody. Na pamiatku tejto povodne, bol pri vchode do dievčenského gymnázia od Hrona umiestnený vodoznak. Po jej zbúraní bolo jeho osadenie preložené do mestského opevňovacieho múru pri niekdajšej kolkárni. V 60-tych rokoch kolkáraň asanovali a tabuľa sa na pár rokov bez stopy stratila, ale v roku 1969 sa našla. Dnes ho môžeme nájsť na zvyškoch opevnenia, v miestach kde pôvodne táto kolkáraň stála.

Najväčšou povodňovou vlnou v novodobých dejinách a meraniach bola povodeň z 22. októbra 1974. Výšku hladiny 494 cm pri prietoku 560 m³ za sekundu, čo bolo na úrovni tisícročnej vody. Voda zaplavila viac ako 4 500 rodinných domov, 82 kilometrov ciest, 30 kilometrov železničných tratí a približne 64 tisíc hektárov územia.

Regulácie a zmeny toku rieky

Záplavy a vybreženie vôd rieky Hron boli podnetom na reguláciu koryta Hrona, ktorá mala byť zárukou ochrannej bariéry pred ďalšími možnými socioekonomickými dôsledkami záplav na životoch a majetkoch obyvateľov a mesta. Prvú etapu antropogénnych zmien koryta rieky Hron v meste Banská Bystrica možno zasadiť do polovice 16. storočia s medzníkom roka 1548, kedy sa vybudovala prvá vodotechnická stavba na rieke Hron – Horné hrable na ploche 1 135,5 štvorcovej siahly (4 084 m²) podľa návrhu Wolfa Hohenwartera, predloženého 21. marca 1547.

Bozalkov most cez Hron

Vodné diela Horných a Dolných hrablí znemožnili súvislý preplav plti z Horehronia do južných oblastí, preto sa pozdĺž hlavného riečného toku vybudoval prieplav umožňujúci plynulú riečnu premávku. Na Horných hrablích sa vybudoval tzv. Koháryho kanál, využívajúci vedľajšie rameno Hrona a na Dolných hrablích od ústia Štiavničky do Hrona pozdĺž Hrona do Uduřny a opäť s vyústením do Hrona.

Za účelom zjednodušenia a urýchlenia pltnej dopravy sa priebežne upravovalo koryto Hrona vyrovnávaním ohybov, spevňovaním brehov za pomoci vegetačných krytov, teda vysádzaním drevín (jelša, vrba, osika) a jednoduchých drevených konštrukcií do výšky cca 1m, predovšetkým z hladkých klátov červeného smreka, duba, aby sa splavované drevo pozdĺž takto upravených brehov ľahko kĺzalo. Ďalšia zaznamenaná regulácia Hrona a s ňou spojená úprava hronskeho nábrežia od dolnej časti Národnej ulice až po Kostol svätej Alžbety (dnes Dolná ulica) sa uskutočnila v priebehu rokov 1901 – 1903. Financoval ju vtedajší kráľovský a dvorný radca, známy bansko-bystrický mecén Teofil Stadler (1822 – 1911) na vlastné náklady.

Mešťania na znak úcty pomenovali po ňom aj nábrežie „na večné časy“.

V roku 1913 pri úprave koryta Hrona definitívne zrušili Horné hrable, keďže už boli technicky zastaralé, nevyužívané a funkciu splavovania, pltenia (mimo chodom, prvé písomné

Pamiatka na povodeň v roku 1813

zaznamenané pltenie na Hrone je z roku 1075 za kráľa Gejzu I., hoci sa hlasy niektorých historikov namietajú, že sa jedná o falošnú listinu a vierohodná je až pápežská listina z roku 1209) a zachytávania dreva na Horných hrablách plne zastúpila železničná doprava.

V tomto období bol postavený aj železničný most prepájajúci oba brehy Hrona. V rokoch 1923 až 1925 dochádza k regulácii koryta Hrona, najrozsiahlejšie medzi Šalkovou, Majerom, kde narovnali dva meandre (oblúky) Hrona a pod Mäsiarskou baštou, kde odstránili „divočiáci“ tok vo vnútri ohybu sústredenie do jedného koryta.

Asi najvýznamnejšia regulácia Hrona v okolí Banskej Bystrice sa uskutočnila v 50. rokoch skrátením pôvodného toku v ohybe. Strhol sa Horný most a v miestach bývalého ohybu koryta sa vybudoval park pod pamätníkom po definitívnom zasypaní koryta. Zanikol tak Nádejovský ostrov, na ktorom boli v roku 1905 vybudované parné kúpele. Posledná rozsiahla regulácia rieky Hron sa vybudovala v roku 1974, kedy sa spolu s prekládkou koryta rieky Hron

Povodeň v roku 1974

Pokračovanie na str. 3.

umiestnila cesta 1. triedy č. 66 pozdĺž Hrona, čím bolo mesto Banská Bystrica okradnuté o rieku a možnosť vybudovať oddychovú promenádu pozdĺž brehov pre obyvateľov, čo považuje mnoho Bystričanov za nenapraviteľnú škodu, ktorá navždy znetvorila tvár stredovekého mesta spolu s inými necitlivo umiestnenými betónovými stavbami.

Technické stavby na rieke

Okrem už uvedených horných a dolných hrablí a protipovodňovej bariéry boli na Hrone vybudované aj vodné elektrárne. Prvá elektráreň bola vybudovaná v roku 1905. Mala trubínu s výkonom 2,69 MW, priemerná ročná výroba 7,14 GWh, umiestnená bola na pravobrežnom derivačnom kanáli, s dĺžkou cca 3 km, spádom 10 m a prietokom 23,9 m³/s privádzajúcim vodu z hate. Ďalšia vodná elektráreň bola vybudovaná pri Šalkovej koncom roku 2013. Ide o derivačnú malú vodnú elektráreň s tlakovým privádzačom, ktorá je umiestnená na pravom brehu rieky.

Hron je rieka, ktorá neodmysliteľne patrí k mestu Banská Bystrica. Aj keď jej podoba sa mnohokrát zmenila, stále prináša nášmu mestu krásu a pôvab. I keď neslobodno zabúdať na to, že je to živel, ktorý vie ukázať aj svoju temnú tvár. Bystričania sa však naučili so svojou riekou spolunažívať v dobrom i zlom.

Monika Gazareková

BANSKOBYSSTRICKÉ KINÁ V ČASE – ČAS V KINÁCH 3. časť

6. MESTSKÝ BIOGRAF/ BIOGRAF POD URPIŇOM/BIO POD URPIŇOM/ BIO ILLUSION/ SOKOLSKÉ KINO/ KINO POD URPIŇOM/ POD URPIŇOM/ BIO HG POD URPIŇOM/ VEĽKÉ KINO/ KINO PRAHA (1919 – 1958)

(1. pokračovanie z minulého čísla)

K zaujímavostiam patrí, že už od 20. rokov filmové predstavenia sprevádzala živá hudba ako prejav honosnosti - ale aj prednášky, cirkusové alebo divadelné vystúpenie, iba chudobnejší majitelia kín ju nahrádzali gramofónmi.

Napríklad banskobystrický hudobný veľikán Ján Cikker hral doma, na koncertoch, účinkoval v malých súboroch, no vypomáhal aj so sprievodom k nemým filmom v BPU. Jednoducho si ako gymnazista zavše privyrábal hraním v kine. Častejšie tam však účinkovala sestra Tibora Andrašovana Blanka, vydatá Bázliková, matka skladateľa Igora Bázlika. No v kine sa konali aj zaujímavé koncerty. V bežnej ponuke kina prakticky v žiadnom období nechýbali kasové trháky ako trebárs v roku 1932 český Švejk alebo o dva roky na to sfilmovaná novela Guya de Maupassanta Mládenec pani Hussonovej s populárnym Fernandelom. Alebo Ben Hur s Ramonom Novarrom, český Grandhotel Nevada od pražskej UFY, ktorý nakrúcali v okolí Banskej Bystrice a v BPU ho premietli 31. 8.–1. 9. 1934, alebo dokonca filmy zo svetovej prehliadky v Benátkach. Správa kina (ešte v roku 1933 bol jej licencionárom stále TJ Sokol, riaditeľom J. Paulíny, kapacita hľadiska 760 miest, hrací profil 5 dní v týždni) aj prostredníctvom tlače dávala najavo, že neľutuje obrovské náklady a zaraďuje do programu to najlepšie, čo svetový filmový trh ponúka, zvukové farebné filmy nevynímajúc, pričom vyzývala aj ľudí z vidieka, aby si na ne predplatili vstupenky. TJ Sokol ako výlučný majiteľ si sálu BPU zvolila aj na zasadanie svojho valného zhromaždenia.

Keď už kino malo v meste akú-takú konkurenciu, tak premietalo denne, v sobotu o 15. h. Boli to zväčša veselé predstavenia pre mládež, potom o 20,30, v nedeľu boli začiatky stanovené na 9,00, 15,30 a 18,00. Ceny boli naozaj ľudové, 1, 2, 3 a 4 koruny. Už v tomto období využilo vedenie kina prázdniny od 23. júla na rekonštrukciu sály, opravu premietačiek a zvukového zariadenia. Takže v lete roku 1935 sa už premietalo v novoupravených priestoroch a v lete kino v duchu tradície reprizovalo najúspešnejšie tituly sezóny za letné ceny. Od septembra zнова uvádzalo každú sobotu od 15. h detské predstavenia. Sálu kina si prenajímal i tunajší Zväz priateľov ZSSR, najmä na obľúbené filmové matiné. Zafažkávacej skúške podrobila BPU už spomínaná premiéra filmu Jánošík s Paľom Bielikom 13.–17. 2. 1936. Skúška pokračovala aj v nasledujúcom týždni, kedy pri príležitosti II. svetových zimných hier Makabi v Banskej Bystrici 18.–24. 2. premietli

Zdroje:

- PEKÁROVÁ, P., SZOLGAY, J. (eds.), (2005): Scenáre zmien vybraných zložiek hydrosféry a biosféry v povodí Hrona a Váhu v dôsledku klimatickej zmeny. ISBN 80-224-0884-0, Bratislava, Veda, 496 s.
- ŠKODA, P., MAJERČÁKOVÁ, O., DANÁČOVÁ, Z. (2005): Hydrologické a klimatické pomery v povodí. Kapitola v monografii Scenáre zmien vybraných zložiek hydrosféry a biosféry v povodí Hrona a Váhu v dôsledku klimatickej zmeny. Editori Pavla Pekárová - Ján Szolgay. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2005, s. 17- 47.
- LUKNIŠ, M., 1972. Slovensko Príroda II., 1.vyd. 1972. S920. Martin: Tlačiarne SNP, n.p.
- MALINIÁK, P., 2009. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Vydavateľ: UMB, Fakulta humanitných vied. 2009. 1.vyd. 247s. ISBN 978-80-8083-914-7
- POLÁK, M. 2003. Geologická mapa Starohorských vrchov a čieržaže. 1.vyd. Vydavateľ: Ministerstvo životného prostredia. 2003. ISBN 80-88974-44-5
- ŠKVARČEK, A. 1973. Náčrt kvartérneho vývoja horského úseku doliny Hrona. In: Geografický časopis. Roč.XXV. č.2, 1973, s. 137-139.

v BPU najnovšie palestínske filmy. Pri otváraní ceremoniáli tohto podujatia predniesla slávnostnú reč A. M. Čajaková s dr. Jurajom Strelcom zo Slovenskej Ľupče. Na Silvestra a Nový rok sa obvykle konal veľkolepý kultúrny program s polnočným prekvapením, na čo si záujemci začiatkom 30. rokov museli objednávať vstupenky týždeň vopred u K. Kalmára. Práda, nie každý bol spokojný s cenami vstupného.

V marci 1936 sa študenti stredných škôl manifestačne dožadovali jeho zníženia. Vybieraných 600 podpisov pod žiadosťou adresovali vedeniu kina. Ďalší problém predstavoval oneskorený príchod návštevníkov na filmové predstavenia, hoci policajné predpisy to zakazovali. Vedenie to vyriešilo tým, že oneskorencov púšťalo do sály až po odohratí žurnálu. V roku 1936 udávalo BPU ako licencionára naďalej TJ Sokol, riaditeľa G. Paulínyho, zníženie kapacity 490 miest a zariadenie Klangfilmu. Aj v roku 1938 išlo prevažne o filmy západných kinematografií, neraz kasové trháky, v menšej miere mala svoje zastúpenie česká i sovietska produkcia. Kovbojky (John Wayne), dobrodružný žáner, spoločenská dráma (Shirley Templeová), krimi, veselohry (ako Frigo, lev Paríža s B. Keatonom), historické filmy, divák jednoducho dostával všetko.

Správa kina neustále preukazovala obchodného ducha, a tak sa v ňom objavili aktivity ako veselý kabaretný večer, spomienkový večer alebo v marci 1938 so svojou prednáškou minister spravodlivosti Ivan Dérer. V novom režime došlo k zmene majiteľa i ku kozmetickému zmene názvu, od 21. 7. 1941 už záujemcom nepozývalo bio, lež kino Pod Urpiňom, ľudácky lokálny týždenník Naše Pohronie (jeho vydavateľom sa po MO MS stal tunajší župný sekretariát HSLŠ) však už od januára toho roku tvrdošijne uvádzal program pod titulom „bio HG Pod Urpiňom“ a o rok nato „kino HG Pod Urpiňom“. To jasne vypovedá o jeho vlastníkych vzťahoch po zmene režimu. Hralo sa však naďalej denne, vo všedné dni o 20,30, v nedeľu a vo sviatok o 16., 18. a 20,30, pre mládež v sobotu o 15. a v nedeľu o 14. h. V lete sa ponuka scvrkla na jedno predstavenie denne o 20. h, cez víkend o 18,30 a 20,30 h so zľavneným vstupným. Ku každej premiére bol prídavkom krátky film UFY a zvukový týždenník Nástup, čo platilo aj pre kino Hron. Ešte k tomu každú sobotu v auguste 1944 sa hralo vždy o 18,15 a 20,15, k tomu každú sobotu o 15. h detské predstavenie. Po vypuknutí SNP bolo kino otvorené denne len o 18,30, v nedeľu o 16. h a svojisky bola na plagátoch uvádzaná výška vstupného – Ceny ľudové. Pokladničná miestnosť slúžila za Slovenského štátu ako zasadačka HSLŠ.

VÝBER Z PUBLIKÁCIE: Ján Beňuška, Vladimír Bahýl: Banskobystrické kiná v čase – čas v premenách (OZ Za živa na amfiteátri, Banská Bystrica 2018) – s láskavým povolením autora

Reklama na večer v Bio pod Urpiňom z roku 1928

HANDŠTAJN – ŠPECIFICKÁ UMELECKÁ REFLEXIA ŽIVOTA BANÍKOV

ŽIVOT A DIELO ZLATNÍKA PAVLA KOLBÁNYHO

Zlatník **Pavol Kolbány** (tiež: *Pál, Paul, Paulus Kolbani, Kollbany, Kolbaný*) sa narodil v roku 1722. Miesto jeho narodenia nepoznáme, ale vieme, že do mesta Banská Bystrica prišiel ako cudzinec pred rokom 1746. Tu sa ako 24-ročný zlatnícky majster 2. novembra 1746 oženil s vtedy 18-ročnou Zuzanou Tittlovou, dcérou mestského zbrojno-puškárskeho majstra Gottfrieda Tittla. V priebehu nasledujúcich rokov sa manželom narodilo päť detí: *Pavol* (5. december 1748), *Zuzana* (22. júl 1751), *Benjamin* (17. december 1756), *Matej Karol* (4. november 1759) a budúci zlatník *Ondrej* (28. november 1761). Krstným otcom všetkých detí bol slávny banskobystrický zlatník Samuel Haller. Pavol Kolbány zomrel 12. júna 1783 v Banskej Bystrici vo veku 61 a jeho manželka Zuzana Tittlová 17. augusta 1785 vo veku 56 rokov.

ŽIVOT ZASVÄTENÝ ZLATNÍCKEMU REMESLU

Aktívna zlatnícka kariéra Pavla Kolbányho trvala takmer štyridsať rokov a v Banskej Bystrici je ohraničená rokmi 1746 – 1783. V cechovej knihe zomrelých zlatníckych majstrov je Kolbány uvedený na 93. mieste. Veľkým dňom jeho života bol 24. jún 1746, kedy predstúpil pred predstaviteľov zlatníckeho cechu spolu so svojimi učiteľmi, miestnym mäsiarom Jánom Michalom Schoberom a puškárskym majstrom a budúcim svokrom Gottfriedom Tittlom. Kolbány preukázal pred predstaviteľmi cechu nielen počestný pôvod cudzinca, ale aj úspešnú vandrovku, ktorú vykonal ako učeň v službách Jána Hanzlina. Po dohode si predstaviteľia cechu vyžiadali od cudzinca Kolbányho poplatok za vstup do cechu 135 forintov. Keďže sa nedohodli, zlatnícky cech sa obrátil na mestský magistrát a požiadal o jeho rozhodnutie. Po tomto verdikte Kolbány zaplatil vstupný poplatok do cechu 117 forintov a 12 gracijarov a cech ho uznal za „úplného“ zlatníckeho majstra.

VÝCHOVA BUDÚCEJ ZLATNÍCKEJ GENERÁCIE

- ◆ Pavol Kupecz (1740 – 1807) z Málnica sa stal učňom 19. marca 1753 na šesť rokov. Po piatich rokoch 19. septembra 1758 ho cech oslobodil. O štrnásť rokov neskôr 8. februára 1772 sa Pavol Kupecz stal majstrom v banskobystrickom zlatníckom cechu. Jeho učiteľom pri vstupe bol jeho majster Pavol Kolbány.
- ◆ Ondrej Vladar bol prijatý za učňa na šesť rokov v roku 177? (*Pozn. autora: dve číslice roku v zápise chýbajú*)
- ◆ Ján Kmet začal svoje 5-ročné učenie 14. mája 1757. Kedy ho cech oslobodil nevieme, ale k dispozícii existuje záznam, podľa ktorého bol po piatich rokoch oslobodený.
- ◆ Michal Molnar bol prijatý do učenia 25. januára 1762, o tri roky ho 14. septembra 1765 cech oslobodil.
- ◆ 21. septembra 1763 bol Pavol Kolbány učiteľom Samuelovi Hallerovi ml. za majstra vstupujúceho do banskobystrického zlatníckeho cechu.
- ◆ Pavol Kolbány, najstarší Kolbányho syn, bol prijatý 21. septembra 1763 do učenia k svojmu otcovi na štyri roky. V októbri 1769 ho oslobodil z učenia. (*Pozn. autora jeho ďalšia zlatnícka aktivita nie je zaznamenaná*).
- ◆ Ján Kossegal nastúpil do učenia 28. novembra 1763. Po piatich rokoch (1768, *bez bližšieho dátumu*) ho oslobodil.

◆ František Schuhaida sa učil od 4. januára 1770 päť rokov. Po uplynutí učňovskej doby bol 9. februára 1775 oslobodený.

◆ Samuel Kolbenhayer vstúpil do učenia 3. októbra 1771 na štyri roky. Pred cech predstúpil so svojím tuteurom Martinom Kolben-

Majstrovská značka
Pavla Kolbányho

Handstein Pavla Kolbányho z roku 1745-1760 v zbierkach
Umeleckopriemyselného múzea vo Viedni

hayerom. 1. júna 1776 „kvôli zdravotným problémom“ Samuela Kolbenhayera oslobodil.

◆ Pavol Korony sa učil od 24. februára 1778 päť rokov. Učňovské roky sa mu započítali od 24. augusta 1777 a 20. mája 1782 bol oslobodený.

◆ Ondrej Kolbány (1761–1831), najmladší Kolbányho syn, nastúpil k otcovi do učenia 1. septembra 1779. Pri otvorenej cechovej truhlici bol 18. februára 1783 so slovami: „Bože daj svoje požehnanie“. Ondrej Kolbány (tiež *András, Andreas Kolbany*) sa spomína ako zlatník v Banskej Bystrici v rokoch 1790 – 1831. Ondrej sa stal 20. júna 1790 majstrom v banskobystrickom zlatníckom cechu. Jeho učiteľom pri vstupe bol Pavol Kupecz, prvý úspešný žiak jeho otca Pavla Kolbányho. Ondrej Kolbány bol jediným pokračovateľom zlatníckej tradície v rodine Kolbányovcov.

HANDŠTAJN – MAJSTROVSKÉ DIELO Z RÚK PAVLA KOLBÁNYHO

Handštajn je pojem z mineralógie,

pôvodne sa vzťahoval na obzvlášť krásne skryštalizovaný minerál alebo rudu, ktoré mohol šikovný baník vyniesť z bane v ruke, resp. v dlani (kameň v ruke). Termín *handštajn* sa používal pre umelecky spracovanú rudu, ktorá sa prípevňovala na postriebrené alebo pozlátené podstavce. *Handštajny* (pôvod slova je v nemeckom *der Hand-Gestein* alebo *der Handstein*, lat. *Lapis manualis*, angl. *handstone*) patria k vzácnym prejavom baníckej kultúry, remesla aj umenia. Tieto majstrovské diela dobových zlatníkov odrážajú v umeleckom prejave najmä predstavy neskorogotického a barokového človeka. Základ *handštajnu* tvoril kus mimoriadne bohatej železnej rudy (tzv. *zázračná hruda*). Považovala sa za dar od Pána Boha, keďže sa verilo, že vďaka nemu železná ruda vznikla. V neskorogotickom ponímaní sveta – ovplyvnenom kozmológiou – sa prisudzovali týmto „zázračným“ kameňom aj liečivé účinky podložené najmä náboženskými skúsenosťami a vierou. Tomu zodpovedali aj vyobrazenia svätých a biblických postáv, vzorom však boli aj profánne témy s tematikou baníkov. Typickým príkladom sú *handštajny* „prvej generácie“, pochádzajúce z oblasti českého Jáchymova. (*Pozn. autora: K najznámejším tvorcom patrili v 2. polovici 16. storočia Caspar Ulich, ktorého diela sa v súčasnosti nachádzajú v Umelecko-historickom múzeu vo Viedni.*) *Handštajny* zachytávajú náboženské aj banícke scény, sú preto rovnocenným kresťanským aj profánnym – baníckym – fenoménom. *Handštajny* predstavovali zároveň aj zvláštny a tajomný priestor podsvetia.

Handštajny z neskoršieho obdobia zobrazujú prevažne svetské témy, miznú náboženské prvky a dominuje monumentálnosť. Najzručnejší zlatníci premieňali kameň precíznym spracovaním na elegantné umelecké diela, verne zachytávajúce svet baníkov. Vyobrazenia na

handštajnoch sú také reálne, že je možné prostredníctvom nich získať presný a reálny obraz baní aj činnosti v jednotlivých banských oblastiach. Nedostatok vhodných kameňov viedol v prvej polovici 17. storočia k zániku monolitného handštajnu a od polovice 17. storočia handštajn tvorí niekoľko menších kameňov. V 17. a najmä 18. storočí plnia handštajny dekoratívnu funkciu, sú súčasťou výzdoby stolov bohatých rodín a atribútom prepychu baníckeho stavu.

Zlatník Pavol Kolbány vytvoril v 60. rokoch 18. storočia handštajn v stredoslovenských banských mestách. V roku 1763 vlastnoručne podpísal historicky známy handštajn (*Fecit Paul Kolbany Neisol*), ktorý sa nachádzal v minulosti v zbierkach augustiniánskeho rádu v rakúskom meste Klosterneuburg. Dnes je súčasťou zbierok Nemeckého banského múzea v Bochume (*Deutsches Bergbau-Museum Bochum*) Handštajn je umiestnený na masívnom barokovo tvarovanom pozlátenom podnose na štyroch nôžkach. Jadro handštajnu tvorí kopec zo vzácnych rúd a minerálov, ktorý dopĺňajú miniatúrne strieborné postavičky pracujúcich baníkov, baníckych objektov i kultových banských stavieb: klopačka, gápel, stupy, komorský dom, ale aj napr. slnečné hodiny. Sú tu zobrazené aj jednotlivé technologické postupy v baníctve, práca v šachtách a štôľňach aj práca na povrchu. Unikátna kompozícia obsahuje po štyroch stranách štyri väčšie figúrky baníkov, doplnené lastúrovitými čiaškami na víno, štyrmi kanvičkami na víno a ingrediencie (klinčeky, tymian), ako aj držiakmi na sviečku (večerná iluminácia). Vyvrcholením kompozície je pozlátená oválna miska. Je pravdepodobné, že handštajn bol vyhotovený pri príležitosti cisárskej návštevy – princova Jozefa a Leopolda a vojvodu Alberta v Banskej Bystrici v roku 1764. Výška predmetu je 50 cm a dĺžka 42 cm.

Na základe použitých minerálov a podrobných charakteristík môžeme pomerne spoľahlivo Kolbányho označiť za autora handštajnu v Umeleckopriemyselnom múzeu vo Viedni (*Museum für Kunst und Industrie Wien*) a menšieho handštajnu, ktorý sa nachádzal v augustiniánskom kláštore

Handstein Pavla Kolbányho z roku 1763 v zbierkach Nemeckého banského múzea v Bochume

v Klosterneuburgu. Handštajny Pavla Kolbányho slúžili ako dekoračné predmety a baníci tvoria na nich neoddeliteľnú dekoračnú súčasť. Mali aj úžitkovú podobu nádob na soľ, korenie či na iné prísady a dochucovadlá do jedla, ktoré tvorili súčasť stolovania ako *milieu de la table* alebo boli suvenírom pripomínajúcim *theatrum machinarum*.

Filip Glocko

Pramene a literatúra:

BALÁŽOVÁ, Barbara: *Von den „Naturalia“ zum „Theatrum Machinarum“. Barocke Handsteine aus den mittelslowakischen Bergbaustädten**. In: *Opuscula historiae artium*. 2017, roč. 66, č. 1. ISSN: 1211-7390 (print); 2336-4467 (online).

ČELKOVÁ, Mária: *Zlato, striebro, meď zo slovenských banských regiónov*. In.: *Pamiatky a múzea*, 2/2000.

GLOCKO, Filip: *SAMUEL LIBAY - život a dielo banskobystrického zlatníka*, Stredoslovenské múzeum 2018, ISBN 978-80969866-7-5.

GLOCKO, Filip: *Strieborná reliéfna spona (Život a dielo zlatníka Andreasa Kolbányho v zbierkach Stredoslovenského múzea)*. In: *Bystrický Permon*, ročník XV., číslo 3., september 2017. ISSN 25859420.

MIHALIK, Sándor: *Besztercebányai ötvösök a XV. – XIX. században*. In: *Múzeumi és könyvtári értesítő*.

PRIBIL, Martin: *Sacral Art in Czech Mining and Metallurgical Regions*. In: *Acta Geoturistica*, Volume 10 (2019), number 1.

SLOTTA, Reiner, LABUDA, Jozef: *„Bei diesem Schein kehrt Segen ein“: Gold, Silber und Kupfer aus dem Slowakischen Erzgebirge*. Bochum: Dt. Bergbau – Museum 1997. ISBN 3-921533-58-9.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255

– 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115.

Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, Účtovná kniha z r. 1817 – 1875, inv. č. E – 116.

ČITATELIA BYSTRICKÉHO PERMONA na slovíčko...

Pokračovanie zo str. 1

Ďalší problém, ktorý musíme riešiť, sa v odborných kruhoch nazýva generačná transmisia. O čo ide? Jednoducho o to, aby si naše hodnoty osvojila aj mladá generácia a pokračovala tam, kde my raz skončíme. Preto sa snažíme viac osloviť mladšiu generáciu, žiaľ, zatiaľ s nevelkým úspechom. Tento problém je veľkou výzvou. Určitým východiskom sa javí spolupráca s Univerzitou Mateja Bela, kde napredujeme a veríme, že už tohto roku prinesieme aj články a pohľady našich vysokoškolských študentov.

Rozvíjať chceme aj spoluprácu s partnerskými mestami, predovšetkým s Banskou Štiavnicou a chceli by sme aj s Kremnicou. Ak bude ochota, radi budeme spolupracovať aj so Zvolenom, alebo Breznom. Sme región s obrovským historickým a kultúrnym potenciálom, ktorý však stojí na chvoste záujmu a pozornosti

Slovenska. Keď nám nepomôže naša krajina, musíme si pomôcť sami.

Práce máme viac než dost, ale verím, že aj s inovovanou redakčnou radou všetko zvládneme. Možno teraz si kladiete otázku: Dobré, ale ako sa to všetko prejaví v časopise, aké zmeny nás čakajú, keď v ňom budeme listovať? Odpoveď je jednoduchá: nijaké vážne. Časopis si za svoje roky existencie získal vlastný image a charakter, inak povedané „má svoju dušu“. Američania majú aj takéto príslovie: „Nikdy nemeň víťaznú zostavu!“ Takže časopis sa budeme snažiť zachovať v podobe, ako ju poznáte a ak prídu nejaké zmeny (napríklad nové rubriky), budeme sa snažiť urobiť to pozvoľna, postupne a nenásilne. Veríme, že s kolegami a vašou čitateľskou podporou sa nám to podarí.

Váš Permoník a Richard R. Senčák

NÁVRAT K TROM VÝROČIAM V UPLYNULOM ROKU 2020

Pokračovanie zo str. 1.

Prvé pripomenutie 765 rokov od udelenia mestských privilégii

Prvým pripomenutím je 765. výročie vyhotovenia listiny kráľa Bela IV. Ide o najstaršiu priamu písomnosť o Banskej Bystrici: „Keď tunajším hosťom udelil uhorský kráľ Belo IV. v roku 1255 (niekedy pred 14. októbrom) rozsiahle výsady súdneho, administratívneho, hospodárskeho i cirkevno-správneho charakteru, ktoré legalizovali tunajších Sasov, išlo o výsledok intervenčných aktivít jedinca šľachtického pôvodu zo Saska – comesa Ondreja.“¹ Za zásluhy o rozvoj baníctva odmenil uhorský kráľ Belo IV. prvého bystrického richtára Ondreja rozsiahlymi pozemkami a povýšil ho do šľachtického stavu. Po Ondrejovom prvom synovi Heinczmannovi niesla meno Kostiviarska - Heinzmannsdorf. Po druhom Ondrejovom synovi Mikulášovi Sasovi bola pomenovaná Sásová - Sachsensdorf, ktorá si pripomína 670. výročie prvej písomnej zmienky. Susedná Rudlová si v tomto roku pripomína 630. výročie od založenia bystrickým richtárom Rudelinom. „Päťkové výročie“ od prvej písomnej zmienky v roku 1295 má aj bývalá obec Rakytovce. Spomínané obce s výročiami i ďalšie sú dnes pričlenené k mestu Banská Bystrica. O starodávnych privilégiiach Banskej Bystrice sa popísalo veľa, spomína sa pri nich Belo IV., ale bez richtára Ondreja, jeho synov, ďalších mestských richtárov, radných a všetkých hrdých mešťanov, by Banská Bystrica skutočným mestom nebola.

Druhé pripomenutie 30 rokov od prvých slobodných volieb primátora a zastupiteľstva po zmene režimu v Novembri 1989, v dňoch 23. a 24. novembra 1990

Pred tridsiatimi rokmi boli v oknách budovy Mestského domu, zverejnené výsledky volieb do mestského zastupiteľstva. Voľbám predchádzalo schválenie zákona Slovenskej národnej rady č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení zo dňa 6. septembra 1990, ktorý nastolil demokratické pravidlá v obecných a mestských samosprávach. Tento významný, nadčasový zákon funguje v znení niekoľkých zmien dodnes. Voľby do orgánov samosprávy alebo hovorovo - komunálne voľby v roku 1990, boli prvými slobodnými voľbami poslancov zastupiteľstiev, starostov obcí a primátorov miest po páde komunizmu na Slovensku. Zúčastnilo sa ich 63,75% voličov.

Prvé zasadnutie nového Mestského zastupiteľstva v Banskej Bystrici bolo 5. decembra 1990. Mesto malo prvého primátora a 56 poslancov mestského zastupiteľstva. Na druhom rokovaní dňa 15. januára 1991 sa schvaľoval napríklad prechod štátnych podnikov a organizácií z národných výborov na mestské zastupiteľstvo: Gukotex, Kovo-Drevo, Reštaurácie, Stavebný podnik mesta, Bytový podnik mesta, Okresné osvetové stredisko, Okresná správa cestovného ruchu, Park kultúry a oddychu, Mestská správa kín, Technické služby mesta, Záhradnícke a rekreačné služby mesta, Útvary hlavného architekta mesta, Investorský útvár mesta, Bystričan... Dňa 15. januára 1991 bola schválená organizácia mestského úradu so 67 pracovníkmi, zriadená mestská správa sociálnych služieb i mestská polícia s náčelníkom pánom Svetozárom Jašurekom a 7 policajtmi. Mesto malo napríklad od 1.7.1991 aj príspevkovú organizáciu regionálne noviny Priekopník, alebo napríklad od 25. júna 1992 obchod s palivami. Vlastnilo aj Hotel LUX, mestský podnik SKIO sídliacom v budove bývalého Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska alebo Práčovne a čistiarne sídliace v Majeri.

Postupne sa od mesta odčleňovali obce pričlenené za socializmu. Naposledy sa odčlenili 27. februára 1992 obec Malachov, dňa 12. mája 1992 obec Hronsek. Osamostatnenie sa nepodarilo obciam Senica, Rudlová, Šalková, ktoré spolu s Rakytovcami, Iliášom, Kremničkou, Kráľovou, Radvaňou, Podlavicami, Skubínom, Majerom, Kostiviarskou, Jakubom a Sásovou zostali súčasťou mesta. Na prvé volebné obdobie si vtedajší poslanci a primátor spomínajú s nostalgiou ako na obdobie

dobrej mestskej atmosféry, aj keď sa mu tiež nevyhli všelijaké aféry. Kuriózne bolo napríklad tajné rokovanie zastupiteľstva na Donovaloch, z ktorého boli informácie vonku skôr ako z verejných zasadnutí. Špecialitou druhého obdobia bolo prijímanie uznesení obežníkom - „per rollam“ a tiež prijímanie vysokých úverov. V ďalších obdobiach preto mesto muselo viac šetriť. Dochádzalo aj k sporným odpredajom majetku. Všetky rozhodnutia samosprávy vyhodnotí čas. Na tie dobré sa nezabudne, nech sa rozmnožia, tie zlé budú varovaním pre budúce generácie, nech sa viac nestávajú.

Kto viedol mesto od roku 1990

Primátori:

– 1990 – 1994 – Stanislav Míka so zástupcom Ivanom Hanom a od 21.1. 1992 aj s uvoľnenými poslancami Jánom Bibom a Pavlom Bielikom.

– 1994 – 1998 – Igor Presperin so zástupcom Petrom Lačným.
– 1998 – 2002 – Ján Králik so zástupkyňou Janou Borgulovou.
– 2002 – 2006 – Ján Králik so zástupcom Máriusom Mikom.
– 2006 – 2010 – Ivan Saktor so zástupcom Róbertom Kazíkom,
– 2010 – 2014 – Peter Gogola so zástupkyňou Katarínou Čižmárovou.
– 2014 – 2018 – Ján Nosko so zástupcami Jakubom Gajdošikom a Martinom Turčanom,
– od roku 2018 – Ján Nosko so zástupcami Jakubom Gajdošikom a Milanom Lichým.

Mestské zastupiteľstvo

Poslancov Mestského zastupiteľstva od roku 1990 až do roku

2002 bolo 56 a od volebného obdobia v roku 2002 ich je 31.

Prednostovia Mestského úradu

Prednostami Mestského úradu boli Juraj Koval (1990 – 1992), Peter Púchovský (1992 – 1994), Oľga Snopková (1994 – 2000), Miroslav Muroň (2000 – 2006). Títo prednostovia boli volení Mestským zastupiteľstvom, po zmene zákona prednostov menuje primátor. Takými prednostami boli Jaroslava Hýblová (2006), Radoslav Lukaj (2007 – 2008), Jaroslav Šumný (2008 – 2009), Jaroslav Sihelský (2009 – 2010), Miroslav Rybár (2011 – 2014), Martin Adamec (2015 – 2019) a od roku 2020 Marica Koreňová.

Hlavní kontrolóri

Mesto kontrolovali hlavní kontrolóri zvolení Mestským zastupiteľstvom: Pavol Spišiak (1990 – 2003), Zdenko Haring (2003 – 2006), Juraj Odor (2006 – 2012), Ivan Petrovič (2012 – 2018), od roku 2018 Ján Šabo.

Tretie pripomenutie 10 rokov od otvorenia radnice po rekonštrukcii (24. novembra 2010)

Čo všetko bolo v Mestskom dome

Dnešný objekt radnice vznikol spojením dvoch samostatne stojacich domov v druhej polovici 15. storočia. Nie je dokázané, či práve v jednom z nich po príchode zo Zvolena pôsobil richtár Ondrej. Doložené je, že prvým majiteľom spojeného domu bol Vít Mühlstein, budínsky kupec, banký ťažiar, zvolenský župan, kremnický komorský gróf. Kráľa Mateja a jeho manželku Beatrice sprevádzal na ceste po krajine aj po Banskej Bystrici. Finančne podporoval znovupostavenie vtedajšej radnice (praetorium) v areáli Mestského hradu (dnes Štátna galéria) po veľkom požiari v roku 1500.

V druhej polovici 16. storočia mesto zriadilo v Mühlsteinovom dome druhú radnicu – „Mestský dom“. Za radnicou stála mestská pekáreň, pivovar, zvaný „Prošovňa“, piváreň, vináreň, soľný sklad, mestská väznica, divadlo, jazdiareň i hasiči. Mestská rada dom prenajímala a peniaze plynuli do mestskej pokladne. Požitky zo záhrady za domom vždy patrili richtárom.

V 17. storočí sa radnica musela postupne presťahovať z praetoria do Mestského domu. V dome uskutočnili prestavby pre potreby verejnej správy. Na väčšie plánované zmeny však neboli prostriedky. Od realizácie pomocou pôžičiek mestská rada upustila. Na dvore Mestského domu stálo kedysi aj bystrické „dvorné divadlo“ pre 300 divákov. Bolo vraj len o štyri roky mladšie ako v Pešti. Vzniklo z iniciatívy divadelných

ochotníkov, na čele s barónom Antonom Radvanským a vojenským komisárom, rytierom Františkom De la Fort, za pomoci richtára Jozefa Glabitsa. Kráľovská komora vtedy prísne strážila všetky výdavky mesta. Povráva sa, že pod zámienkou výstavby väzenských ciel na radničnom dvore sa financie od mesta ušili aj divadlu.

Stavebné úpravy radnice vykonané na začiatku 20. storočia a v roku 1945, pozmenili pôvodný charakter a členenie stavby. V období socializmu sa úrad Mestského národného výboru (MsNV) postupne presťahoval do terajšej budovy Mestského úradu na ulici Československej armády. V radnici ostala obradná sieň, reprezentatívne priestory predsedu MsNV a matrika. Na prízemí bolo istý čas aj divadlo hudby, vo dvore sídlil štátny okresný archív.

Po roku 1989 nová mestská samospráva uvažovala o navrátení sídla primátora a mestského úradu na námestie. Dom bol opravený bez väčších zmien, tak aby mohol slúžiť pre potreby primátora. Sídlilo tu Kultúrno-informačné stredisko, matrika, fungovala obradná sieň. V máshause (vstupnej sieni) bol postavený obelisk, na ktorom boli uvedené mená primátorov mesta. Pre sídlo úradu sa uvažovalo s možnosťou využitia domu na Námestí SNP č. 22, „Ebnerovského“, ktorý vtedy ešte patril do mestského majetku.

V roku 1997 samospráva začala so spornou a nákladnou prestavbou radnice na sídlo primátora a jeho úradu, spolu so zriadením veľkej zasadacej siene v podkroví. Pre nedostatok finančných prostriedkov bola stavebná činnosť prerušená a stavba len provízorne zastrešená chátrola. Potom mesto za korunu previedlo radnicu na svoju spoločnosť MBB, a.s., ktorá napokon z úveru projekt Rekonštrukcia a dostavba Mestskej radnice architektov Branislava Somoru a Mariana Šovčíka dokončila. Radnici dominuje strešné štítové ukončenie ako novotvar i spomienka na gotiku. „V návrhu tohto mestského domu je identita protikladov posunutá smerom ku kontrastu ilúzie starého a reality nového, ktoré sa vo vnútri objektu pozitívne dopĺňajú...“² V pamiatkových rezerváciách sú však podobné experimenty s protikladmi prekérne. Slávnostné otvorenie radnice po rekonštrukcii bolo dňa 24. novembra 2010.

Čo je v bystrickej radnici v súčasnosti

Zadnú časť radnice MBB, a. s., odpredala Banskobystrickému samosprávnemu kraju (BBSK). Dnes tu sídli časť Úradu BBSK. V prednej mestskej časti sú priestory na reprezentatívne účely mesta. Na prízemí je priestor na výstavy a pre turistické a informačné centrum. Na prvom poschodí je obradná sieň, rokovacia miestnosť, kancelária primátora. V podkroví je Cikkerova sieň pre spoločenské podujatia. V súčasnosti tu sídli Informačné centrum a Oddelenie medzinárodných vzťahov a zahraničného obchodu Mestského úradu, ktoré zodpovedá za podujatia organizované v radnici. Kanceláriu tu má aj Oblastná organizácia cestovného ruchu Stredné Slovensko. Radnica ponúka možnosť pre organizáciu podujatí rôzneho charakteru: výstavy, zasadnutia, konferencie, koncerty, recepcie, slávnosti.

Naše tri výročné pripomenutia spája nielen budova radnice, ale predovšetkým téma vecí municipálnych, verejných, res publicae. V Banskej Bystrici má mestská demokracia stáročnú tradíciu. Načim sa z nej poučiť. Nič nové na svete, všetko tu už vlastne bolo. V novom modernom svete sa veciam verejným a radničným bude dobre daríť tak, ako kedysi len vďaka nasadeniu radných pre mesto a jeho obyvateľov tak, ako to začal v roku 1255 konať richtár Ondrej spolu s mestskou radou a v roku 1990 nový primátor a mestské zastupiteľstvo. Nak sa radnici a mešťanom v Bystrici darí naveky.

Milan Lichý

Podľa:

¹ Vladimír Rábik, K počiatkom mesta Banská Bystrica, 2005

² Topolčanská, Mária. Radnica v Banskej Bystrici. Obnova a dostavba: prienik protikladov. Projekt, 2000, roč. 42, č. 1, s. 34

Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica na základe poverenia predstaviteľa mesta v rokoch 1896 – 1922 napísal Emil Jurkovich (Pribicer, 2005),

Imrich Nagy - Príbehy z minulosti Banskej Bystrice – Výber z tvorby Emila Jurkovicha (ŠVK, 1997),

Vladimír Sklenka, Pamätihodnosti mesta Banská Bystrica (Mesto Banská Bystrica, 2020)

LISOVANÉ DEJINY BANSKEJ BYSTRICE

Prvý zápis botanického zbierkového fondu v prírastkovej knihe Stredoslovenského múzea sa datuje na rok 1954. Je ním herbár profesora Augustusa Junkera, v ktorom sa nachádzajú zbery z konca 19. a začiatku 20. storočia. Herbár bol nájdený na povale prvej jedenástročnej školy v Banskej Bystrici. Do múzea ho daroval Andrej Pecník. Do zbierok ho spracovala vtedajšia kurátorka prírodných vied, neskôr botanička a riaditeľka múzea RNDr. Ružena Bohúňová.

Augustus Junker bol profesorom prírodopisu na evanjelickom gymnáziu v Banskej Bystrici (1880 – 1910). Herbár slúžil ako didaktická pomôcka a pomocný materiál pri vyučovaní. Prieběžne bol dopĺňovaný jednotlivými vyučujúcimi, preto sa ako zberatelia v herbári uvádzajú viacerí – Rosenauer, Márkus, Leckner, Emil Bothár a 14 iných zberateľov. Takmer každý herbárový list je označený latinským, maďarským, nemeckým alebo českým názvom rastliny, lokalitou v maďarčine, dátumom zberu a zberateľom. Najviac zberov je však od profesora Junkera.

Herbár, ktorý obsahuje 1214 ks rastlín, zostavil prof. Junker. Jednotlivé druhy roztriedil do 40 čeladi, pričom každá má samostatný obal

s označením. Medzi zbierkami sa nachádzajú okrem vyšších rastlín aj nižšie rastliny – pečeňovky, riasy a mikroskopické preparáty rias, machy, lišajníky, sušené plodnice húb, ako aj huby na cievnatých rastlinách.

Ošetrovaním a druhostupňovou evidenciou sa prvá zaoberala RNDr. Bohúňová, neskôr sa odbornej revízií a spracovaniu jednotlivých čeladi venovala botanička Stredoslovenského múzea RNDr. Anna Hallová, ktorá opublikovala prvý kompletný súpis zbierky v zborníku Stredné Slovensko 6, v roku 1987.

Zistila, že niektoré z položiek mali neúplné údaje, bez lokality alebo dátumu zberu, niektoré boli značne poškodené. Preto boli z pôvodného herbára vyčlenené len do pomocného materiálu.

Podľa starého zákona o múzeách a galériách, kde platila kategorizácia zbierok, bol herbár prof. Junkera ako jediný z botanického fondu zaradený do I. kategórie.

Herbár má nie len historickú a vedeckú hodnotu, ale aj porovnávaciú. Väčšina zberov je z okolia Banskej Bystrice a blízkych lokalít, ktoré už vo väčšine prípadov neexistujú (urbanizácia, zmena biotopu daného druhu).

Dnes už zastavaná lokalita Jesenský vršok smerom do Sásovej, rok 1959

Pokračovanie na str. 9

KNIŽNICA ŠLACHTICKÉHO RODU RADVANSKÝCH

Rodina Radvanských patrí medzi najvýznamnejšie šľachtické rody Zvolenskej stolice. Začiatky ich pôsobenia na území Radvane nad Hronom sa datujú do 13. storočia, s trvaním do polovice 20. storočia. O pôvode rodiny sa dodnes vedú rôzne úvahy. Medzi najstarších písomne doložených predkov tejto rodiny patria Sykun, Doboš, Juraj, Dionýz a jeho synovia Tomáš a Mikuláš. Predpokladá sa, že v určitom dejinnom období sa šľachta vo všeobecnosti, ako jedna z dvoch najvzdelanejších skupín spoločnosti, stáva zároveň držiteľom literárneho odkazu autorov rozličného zamerania. Výnimkou nebola ani šľachtická rodina Radvanských.

Písomné záznamy o existencii knižnice šľachtického rodu Radvanských z Radvane nad Hronom, pochádzajú zo 17. storočia. Najstarší písomný doklad o vlastníctve kníh tejto rodiny pochádza z roku 1613. To, že boli vlastníkmii knižnice, dosvedčujú dobové záznamy o nadobudnutí kníh kúpou od jednotlivých kníhkupcov samotnými členmi rodiny Radvanských. Rovnako hodnoverným dokladom je aj rodinná korešpondencia s polyhistorom Matejom Belom (1684 – 1749), v ktorej sú zmienky o veľmi kladnom vzťahu rodiny Radvanských ku knihám. K ďalším dokladom, sa radia knihy, s provenienčnými textami a značeniami okrúhlu pečiatkou s maďarským textom Baró Radvánszky konyvtára Radván, svedčiacimi o tom, že pôvodne tieto patrili práve rodine Radvanských. Dnes sa nachádzajú v súkromnom vlastníctve fyzických osôb, alebo archívoch a knižniciach.

Rodovú knižnicu najviac zveľadil Ladislav II. Radvanský (1701 – 1750), žiak už spomenutého Mateja Bela. Knihy mal dokonca skatalogizované a zaradené do troch základných skupín: všeobecnú, so zameraním na územie Uhorska a knihy v češtine a slovakizovanej češtine. Všetky tri kategórie mali ešte podskupiny podmienené formátom kníh, takže sa ďalej delili na formáty typu quatro, folio, octavio, duodeccimo, ktorých rozmery sú podmienené počtom ohybov jednotlivých archov základného tlačiarenskeho archu. Knihy vo vlastníctve rodiny Radvanských boli v rôznych jazykoch. Najviac bola zastúpená medzi nimi maďarčina, dokladované sú aj knihy v gréčtine, latinčine, nemčine, francúzštine, angličtine, ale ja v češtine a slovakizovanej češtine.

Radvanskí, napriek obvyklej mienke o šľachte, veľmi a často používali v hovorenej podobe práve slovenčinu, často ju miešajúc do rozhovorov vedených napríklad v latinčine. Sú písomné záznamy o tom, že Radvanskí (konkrétne napríklad matka prvého baróna Radvanského, Antona) používala modlitebné knihy v slovenčine. Aj bystrická nemčina bola typická premiešavaním nemčiny so slovenskými termínmi. Dokonca, napriek výraznému presadeniu sa maďarského jazyka v 18. storočí medzi šľachtickými rodmi, Radvanskí ešte v 19. storočí používali slovenský jazyk a ich slovenčina bola na veľmi dobrej úrovni. Súvis vzťahu Radvanských k slovenskému jazyku možno vidieť v názkoch aj v postojoch Antona Radvanského II. (napriek jeho oficiálnej ideológii) k slovenskému národovcovi a panslávovi Andrejovi Braxatorisovi Sládkovičovi, ktorého nechal pôsobiť na evanjelickej fare ako farára a dokonca prispel do zbierky na výstavbu pomníka nad Sládkovičovým hrobom, a to

vo výške 20 zlatých. Pre porovnanie, Karol Kuzmány daroval na ten istý účel 25 zlatých.

Predpokladá sa, že Ladislav II. Radvanský bol dokonca prvým autorom rodovej genealógie v Uhorsku, založenej na historicko-kritickom pramennom výskume, ktorú spracoval v roku 1754, pod názvom LADISLAI DE RADVAN: NOTITIA FAMILIA SUAE HEREDIBUS CONSCRIPTA. Ďalší z potomkov, Vojtech, syn Antona II. (pravnuke Ladislava II.) pokračoval v spracovávaní, vtedy už rozsiahleho archívneho materiálu rodiny. Nakoľko žil t. č. v Šajókazy, bol mu tento archív v roku 1902 zapožičaný

Vosková pečat' rodu Radvanských

Pohľadnica kaštieľa sped roku 1900

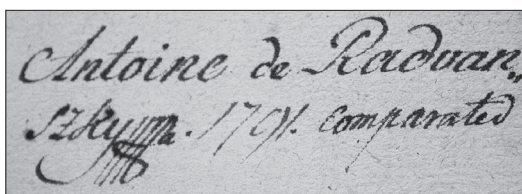
Najreprezentatívnejšia miestnosť kaštieľa - Rákoczyho sieň

z Radvane. Vypracoval podľa neho päťväzkový Archív rodu Radvanských a Kroniku rodu Radvanských. Archívne materiály sa ale viac do Radvane nevrátili, a to ani na žiadosť Miestneho odboru Matice slovenskej v Radvani v r. 1927, s odôvodnením, že ich syn Vojtecha Radvanského, Koloman, ďalej spracúva, aby mohol otcovu prácu po jeho skone, dokončiť.

Zachovalé knihy z knižnice Ladislava II. Radvanského (autora prvej genealógie) možno ľahko identifikovať podľa supralibro, netradične umiestneného na chrbte týchto kníh (inak bývali supralibro umiestňované do stredu prednej knižnej dosky), nesúce jeho iniciály LDR. Knižnica Ladislava II. bola po jeho smrti ďalej zveľadovaná jeho synom Jánom III. a neskôr ďalšími potomkami Antona I., Jánom IV., až sa nakoniec rozrástla na úctyhodných 4000 titulov. Prevládajúci obsah knižnice sa rokmi a generáciami menil. Raz nadobúdali prevahu knihy teologické, inokedy vlastivedné, dejepisné, štátnovedecké, právnické, knihy v maďarčine, latinčine, nemčine, francúzštine, gréčtine, knihy venované Uhorsku, miestnemu hospodárstvu, ale aj jazykovede, botanike, geografii a nechýbali ani lexikóny. Radvanskí boli tiež obdivovatelia lietarárneho a predovšetkým dramatického umenia. Zastúpenie v ich knižnici mali obzvlášť francúzski dramatici.

Predpokladá sa, že knižnica Radvanských bola umiestnená v Dolnom kaštieli (v súčasnosti je to ten pri evanjelickej fare) a nachádzala sa pravdepodobne v južnom krídle 1. poschodia, vo vežovej miestnosti vedľa tzv. Rákoczyho siene, v ktorej sa kedysi údajne samotný Rákoczy ukrýval pred svojimi nepriateľmi. Podľa svedectva spisovateľky Terézie Vansovej tam boli v jej dobe aj v príľahlých miestnostiach uložené cenné zbierky, starožitnosti (údajne aj práve z Rákoczyho pozostalosti). Okrem obrazárne si spomína aj na bohatú knižnicu, v ktorej boli veľmi cenné diela, dokonca z husitských čias. O umiestnení knižnice v bezprostrednej blízkosti priestorov Rákoczyho siene sa vychádza v súčasnosti tiež aj z nájdeného inventárneho zariadenia, ktoré obsahovalo veľkú knižnicu s mliečnym sklom, tri veľké knižnice, knižné vitríny a rôzne stojany na knihy.

Keď bol kaštieľ v roku 1947 prevedený do štátneho vlastníctva a rok na to sa stal sídlom pobočky Pôdohospodárskeho archívu v Radvani,

Provenienčný záznam Antona I. v diele A dictionary of the english language z roku 1778

stali sa knihy rodu Radvanských vlastníctvom Štátneho archívu v Banskej Bystrici (približne 1500 zväzkov), malá časť sa presunula do majetku Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, Slovenskej národnej knižnici v Martine a časť ostala v súkromných zbierkach (napr. evanjelickej cirkvi, alebo fyzických osôb), do ktorých rúk sa dostali predajom ešte v čase, keď boli majetkom rodiny Radvanských.

Sú však aj svedectvá o veľmi netypickom osude veľkej časti knižnice Radvanských. Očítí svedkovia spomínajúci na dobu 50. rokov. Vykresľujú zaobchádzanie s týmito knihami, pre milovníkov historických kníh, i kníh vôbec, veľmi bolestne. Podľa jedného svedka, zamestnanca vtedajších Harmaneckých papierní, skončila časť šľachtickej knižnice Radvanských v hale na výrobu papieroviny, ako základu pre výrobu toaletného papiera. Svedok spomína na to, ako videl svojich kolegov poverených vytrhávaním knižných blokov z ťažkých prekrásne zdobených kožených knižných dosiek,

aby potom skončili pomleté na papierovú kašu a dosky z nich na šrotovisku. Iný svedok, toho času dieťa, si pamätá, keď na Pršianske smetisko vyviezlo nákladné auto vzácne knihy (údajne z Radvanského kaštieľa) a vysypalo ich na skládku odpadu. Ako dieťa bol nádhrou historických väzieb tak uchvátený, že si jednu z kníh doniesol domov. Na príkaz otca ju však musel odnieť späť na skládku, z dôvodu otcových obáv zo spoločenského sankcionovania, keby spomínanú knihu niekto u nich doma našiel. Ideológia vtedajšieho politického režimu, nepriala ničomu, čo malo čo i len niečo spoločné so šľachtickým pôvodom. Ďalší svedok brigádoval začiatkom 50-tých rokov ako študent strednej školy v Radvanskom kaštieľi a pomáhal vtedy knihy na autá nakladať. Netušil, kam ich ale odvážali. Pravdu o ich osude si môžeme len domýšľať.

Žiaľ, aj takéto neradosťné osudy postihli klenoty našej histórie.

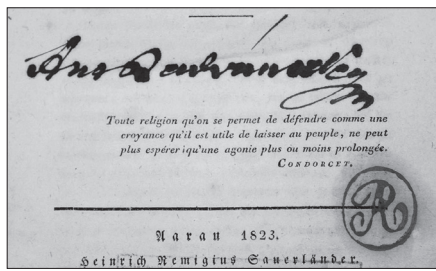
LISOVANÉ DEJINY BANSKEJ BYSTRICE

Medzi takéto lokality patria napríklad Šalkovský mlyn pri dolnom toku Môlčanskeho potoka (zber: veternica lešná (*Anemone sylvestris* L.), zastavaná časť Jakuba a Nového sveta (zber: áron škrvnitý (*Arum maculatum* L.), Jesenský vršok a zastavaná oblasť sídliska Sásová (zber: rožec roľný (*Cerastium arvense* L.), priemyselná časť Medený Hámor (zber: astra kopcová (*Aster amellus* L.), v centre mesta je to lokalita Štiavnička (dnešný športový areál) (zber: kozonoha hoscová (*Aegopodium podagraria* L.). Svojou lokalitou sú zaujímavé aj zbery z brehových porastov Hrona na úseku Horných hrablí (ježatka kuria (*Echinochloa crus-galli* L.) alebo zbery z lúčnych biotopov terajšieho sídliska Podlavice (zber: krivec roľný (*Gagea villosa* M. Bieb.). Niektoré lokality sa ťažšie lokalizujú, najmä tie, pri ktorých je len všeobecný názov ako napríklad Mádokýš. Môže sa týkať viacerých lokalít v Banskej Bystrici a jej okolí (známe boli na lokalitách Štiavnička, železničná stanica, Šalková, Kráľová, Rudlová). Zmena poľnohospodárskej aj lesníckej činnosti viedla k zmene pôvodných biotopov oblasti Vartovka, Urpín – Kalvária, príslahých obcí Radvaň, Iliaš, Šalková. Tu nám slúžia zozbierané druhy rastlín ako porovnávací materiál a vytvárajú obraz o daných lokalitách koncom 19. a začiatkom 20. storočia.

Vedecky hodnotné sú aj druhy rastlín, ktoré sú v súčasnosti na území Slovenska považované za vyhynuté alebo ohrozené. V herbári sa nachádzajú tri druhy rastlín, ktoré sa považujú na území Slovenska za vyhynuté: mätonoh mámivý (*Lolium temulentum* L.) zbieraný na lokalite Štiavnička v júli 1861, ľaničnik siaty (*Camelina sativa* (L.) Crantz) zbieraný prof. Junkerom bez dátumu zberu a marinka roľná (*Asperula arvensis* L.) zbieraná na lokalite Urpínska Kalvária v júli 1882 prof. Junkerom.

Nachádza sa tu mnoho zákonom chránených druhov na Slovensku, presnejšie 49 druhov, čo predstavuje 76 ks rastlín. Môžeme spomenúť

Kto vie, čo všetko bolo v starých knihách a listinách, ktoré už, pravdepodobne, nikdy neuvidíme. O to smutnejšie je, že knižnica a zbierky starého radvanského šľachtického rodu, pochádzajúceho až z 13. storočia a ktorého potomkovia žijú dodnes vo Francúzsku, Maďarsku, Austrálii neboli jediné, ktoré v tomto období na Slovensku takto dopadli. Dnes musíme byť vďační aspoň za to, že sa zachovala aspoň časť tejto vzácnej knižnice.

Provenienčný rukopisný záznam a pečiatka Antona Radvanského

Pečiatky Vojtechovej knižnice v Šajókaže (Maďarsko)

* *supralibros* – obvykle iniciály vlastníka knihy, prípadne erb apod., vyrazené najčastejšie slepotlačovou metódou razby, na prednej doske knihy. Často nápadne ornamentálne zdobené. Vo význame to isté ako *Ex Libris*, ktorý má ale podobu lístka s kresbou, znakom, písmom a pod. a lepil sa na predné pridoštie knihy. Oba prípady vyjadrujú posesiu.

Havličková Anna

Zdroje:

- M. Bôbová: Knižnica šľachtického rodu Radvanských – in: zborník príspevkov "Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu" (ŠVK Banská Bystrica, UMB Banská Bystrica, 2015)
- M. Bôbová: Čo čítala šľachta-príbeh knižnice rodiny Radvanských (Knižničné noviny, ŠVK 2014/2)
- V. Sklenka a kol.: Radvaň, monografia obce (DALI, Banská Bystrica 2014)
- T. Vansová: Kľatba (napr. Cathedra, 2012)
- Listy Mateja Bela (Matica slovenská, Martin 1990)
- M. Bel: Zvolenská stolica (Kysucké múzeum v Čadci, SSM Banská Bystrica 2017)

Výpovede očítých svedkov udalostí

Pokračovanie zo str. 7

niekoľko z nich: cyklamén fatranský, soldanelka karpatská, prvosienka pomúčená, pomerne početné zbery z čeľade vstavačovitých ako vstavačovec bazový, vstavač bledý, vstavač vojenský, prilbovka biela, krušík tmavočervený alebo črievičník papučkovitý.

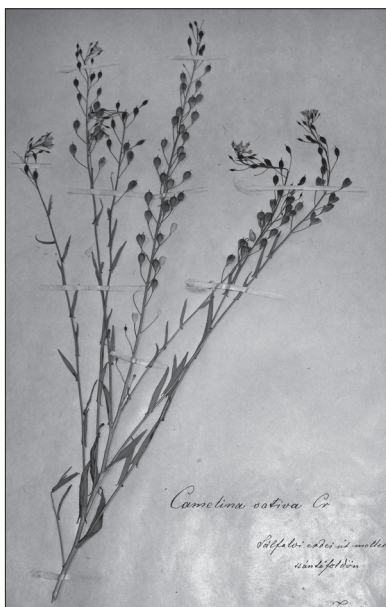
Podľa zoznamu Červenej knihy medzinárodnej kategorizácie IUCN sa v zbierke nachádzajú:

EX vyhynutý druh: 3 ks rastlín, CR kriticky ohrozený druh: 14 ks rastlín, EN ohrozený druh: 23 ks rastlín, VU zraniteľný druh: 69 ks rastlín, LR menej ohrozený druh: 34 ks rastlín.

Význam botanickej zbierky pre spoločnosť

Mnohí vzdelanci ako učitelia, lekári, ale aj kňazi sa popri svojom zamestnaní zaujímali o zber rastlín, živočíchov alebo minerálov. Práve táto záľuba prispela k tomu, že sa niektoré z ich zbierok zachovali v múzeách alebo školách dodnes. Tým že ich práca bola precízna a pri botanických zbierkach uvádzali presné lokality, dátumy zberu ako aj meno zberateľa, dostali ich zbierky hodnotnejší rozmer. Takéto rastlinné herbáre nepredstavujú len dokladový materiál, ktorý slúži na výskum, ale nepriamo nám zachovali informácie o vtedajšej krajine, urbanizácii a spôsobe obhospodarovania krajiny. Hlavnou úlohou múzeí je starostlivosť a dlhodobé uchovávanie zbierok, ako aj dostatočný výskum herbárov. Ide tu o prepojenie spoločenských aj prírodných vied, kedy sa zhodnocujú informácie zistiteľné z historických herbárov – tak ako je to pri herbári prof. Junkera. V súčasnosti plnia dokumentačnú funkciu prevažne digitálne záznamy. Je však zrejme, že dokladový materiál v prirodzenej podobe je pre budúci výskum nevyhnutný a veľmi potrebný a jeho digitálna varianta ho nemôže nahradiť.

Jaroslava Bobáková, Stredoslovenské múzeum zdroj fotografií: archív Stredoslovenského múzea

Na území Slovenska už vyhynulý druh ľaničnik siaty (*Camelina sativa* (L.) Crantz)

je pre budúci výskum nevyhnutný a veľmi potrebný a jeho digitálna varianta ho nemôže nahradiť.

KNÍHTLAČIARSTVO V BANSKEJ BYSTRICI – PRVÁ TLAČIAREŇ

Prvú tlačiareň v Banskej Bystrici založil Krištof Škultéty (Sculteti, Scultetus, Scholtz), ktorý pochádzal z Dolnej Lehoty³ v okrese Brezno. Žiaľ, doteraz sa nepodarilo určiť jeho presný dátum narodenia a úmrtia. Táto tlačiareň bola jednou z prvých na Slovensku a prvá na strednom Slovensku. Tlačiareň sa pokúšal založiť už od roku 1573. V žiadosti z tohto roku oboznamuje mestskú radu a richtára so zámerom zriadiť v Banskej Bystrici tlačiareň.⁴ V roku 1577 si Krištof Škultéty požičiava od mesta 100 zlatých na úhradu výdavkov spojených so zaobstaraním kníhtlačiarskeho zariadenia, ktoré kúpil v Lipsku. Aj v nasledujúcom roku však potreboval finančnú podporu a od mestskej rady dostal pôžičku 30 zlatých na kúpu nemeckých písmen, čo svedčí o tom, že tlačiareň už mala dostatok objednávok.⁵ Dovtedy Škultéty tlačil pravdepodobne po latinsky.

Z produkcie tejto tlačiarne poznáme dve diela z roku 1578. Prvým je *Tractatus de Cometa ...* od Jakuba Pribicera, ktoré bolo prvé so svetskou a astronomickou tematikou na Slovensku. Druhým dielom je *Confessio verae religionis ...* od banksobystrického farára Juraja Meltzera.⁶ Pravdepodobne práve kvôli tomuto dielu zakúpil Škultéty nemecké písmená. V kolofóne⁷ Meltzerovho diela sa uvádza: ... *Novisolii Excudebat Christophorus Scholtz in Aedibus D. Gregorii Lindner ...*⁸ Niektorí autori (napr. J. Valach alebo J. Repčák) slovo aedibus prekladajú ako dom a z tohto dôvodu uvádzajú, že kníhtlačiarske sídlilo v Lindnerovom dome. Jurkovich píše, že Krištof Škultéty

Svadobná fotografia Filipa Macholda IV. s manželkou Brigitou, rod. Majtánovou, 22.7. 1905

Firemný štít Macholdovskej tlačiarne

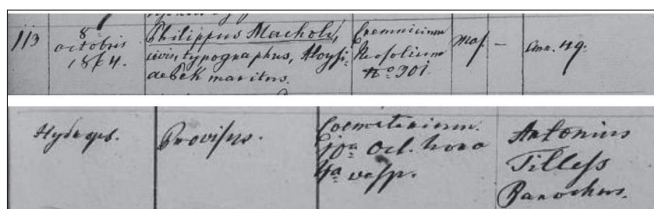

Filip Machold IV. so synom Filipom V.

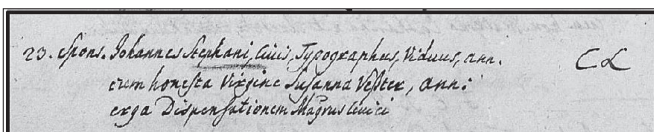
knihu vytlačil vo vydavateľstve pána Juraja Lindnera.⁹ Vieme, že v období ranného novoveku ešte neboli oddelené profesie tlačiara a vydavateľa, preto považujem za správny preklad Lindnerov dom. Ten sa mal nachádzať na Striebornej ulici, jeho presné umiestnenie, žiaľ, nie je známe. Ďalšie diela zo Škultétyho tlačiarne boli pravdepodobne menšie tlače, napr. kalendáre, ktoré sa z dôvodu bežného každodenného používania nezachovali.

Predpokladá sa, že táto tlačiareň pôsobila do roku 1590, resp. do konca 16. storočia. Dôvodov zániku môže byť niekoľko. Prvým môžu byť nariadenia cisára Rudolfa II. z rokov 1579 a 1584, ktorými bola zakázaná činnosť všetkých tlačiarní produkujúcich heretické knihy a tiež tlačiarní, ktoré nedostali osobitné povolenie od panovníka. Ďalším môžu byť dlhy voči mestu, ktoré ešte ani v roku 1590 majiteľ tlačiarne nesplatil.¹⁰

Meno Scholtz (Škultéty) po roku 1590 už v archívnych záznamoch nie je spomínané. Jedinou zmienkou o kníhtlačiarni je záznam z roku 1623,

Záznam o úmrtí Filipa Macholda II., 8. 10. 1864

Záznam o svadbe Jána Štefánkyho, tipografa (tlačiara) a Zuzany rod. Vesterovej

kedy tunajší tlačiari predstupujú pred plénum zväzu bankských miest so žiadosťou o cestovnú zálohu, aby mohol z Olomouca doviezť papier. Žiadateľovi bola udelená suma 16 zlatých na cestovné výdaje. Meno tlačiara, žiaľ, nie je nikde uvedené, preto nevieme, či bola tlačiareň stále v rukách

Krištofa Škultétyho alebo už niekoho iného. Ďalšie zmienky o tlačiarni sa v archívnych záznamoch až do konca nasledujúceho storočia nevyskytujú,¹¹ čo môže byť zapríčinené neexistujúcou tlačiarnou v meste alebo požiarom mesta (najväčší v roku 1761), pri ktorých mohli archívne záznamy zhorieť.

Isté však je, že s menom tlačiara Daniela Scholtza sa stretávame v Levoči, v roku 1622 v Bardejove a neskôr v Košiciach. S menom tlačiara Tomáša Scholtza zas v Bardejove v roku 1678.¹² Z tohto vystáva otázka, či títo tlačiari nie sú náhodou príbuznými alebo potomkami Krištofa Škultétyho (Scholtza) z Banskej Bystrice. Toto sa žiaľ v žiadnej doterajšej literatúre neuvádza a môže to byť predmetom ďalšieho skúmania historikov.

Veronika Gašparcová

Titulný list *Tractatus de Cometa*

³ REPČÁK, Jozef: *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: Tlač, 1948. s. 26

⁴ VALACH, Július: *Staré tlačiarne a tlačiari na Slovensku*. 1. vydanie. Martin: Matica slovenská, 1987. s. 45

⁵ JURKOVICH, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. 1. vydanie. Banská Bystrica: Pribicer, 2005. s. 328-329

⁶ BREZA, Vojtech: *Tlačiarne na Slovensku 1477-1996*. Bratislava: Zväz polygrafie na Slovensku, Univerzitná knižnica Bratislava, Matica slovenská, 1997. s. 29

⁷ V ranej tlačenej knihe, najmä v inkunábulách, zakončenie textu obsahujúce názov knihy, údaje o jej autorovi, mieste a dátume vytlačenia, typografovi a pod. Predchodca tiráže v dnešnej knihe. Dostupné na internete: www.knizna-kultura.webnode.sk/products/kolofon/

⁸ NAGY, Imrich: *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice I. (Výber z tvorby Emila Jurkovicha)*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 1997. s. 138

⁹ JURKOVICH, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. 1. vydanie. B. Bystrica: Pribicer, 2005. s. 329

¹⁰ VALACH, Július: *Staré tlačiarne a tlačiari na Slovensku*. 1. vydanie. Martin: Matica slovenská, 1987. s. 47

¹¹ NAGY, Imrich: *Príbehy z minulosti Banskej Bystrice I. (Výber z tvorby Emila Jurkovicha)*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 1997. s. 139

¹² BÁLENT, Boris: *Z dejín banksobystrického kníhtlačiarskeho*. Banská Bystrica: Grafia, 1947. s. 7

DONÁTORKY KAPLNKY SV. BARBORY

Farský kostol Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici je nielen najstarším, ale aj najvýznamnejším sakrálnym objektom mesta. Práve okolo neho sa v priebehu niekoľkých storočí sformoval mestský hrad – dominanta mesta. Sakrálny objekt prešiel od polovice 13. storočia niekoľkými stavebnými etapami (podrobnejšie pozri publikáciu *Mestský hrad v B. Bystrici*) a od 70. rokoch 15. storočia pristúpili stavitelia k neskorogotickej prestavbe, súčasťou ktorej bola výstavba kaplniek. Zakladali ich bohatí waldbürgeri. Ich výstavbu poňali ako vec osobnej cti. Mali byť miestom pre ich súkromné adorácie a tiež miestom posledného odpočinku.

Ako jediná z mnohých kaplniek vo farskom kostole si udržala pôvodný vzhľad kaplnka sv. Barbory. Jej interiérový je najcennejším umeleckým artefaktom v meste.

V priebehu historického vývoja menila kaplnka názov buď podľa rodiny, ktorá mala nad ňou patronát: Plattovská, Glocknitzerova, Wasserbrothova, Gutiana, alebo podľa oltárov, ktoré boli v nej inštalované: kaplnka P. Márie, kaplnka Márie Magdalény, kaplnka sv. Alojza a názov, ktorý pretrval dodnes kaplnka sv. Barbory.

Jej počiatky sa spájajú s banskobystričským mešťanom a banským podnikateľom Mikulášom Plattom, ktorý sa od roku 1459 objavuje medzi členmi mestskej rady a v roku 1470 vo funkcii richtára mesta. Smrť zakladateľa kaplnky v roku 1477 spôsobila, že na miesto patróna sa v roku 1477 dostal jeho zať Juraj Kegel a o rok neskôr vdova Barbora (stretávame sa aj s krstným menom Dorota). Skutočnosť, že manželka vdova sa stala donátorom kaplnky sv. Barbory, bola mimoriadna udalosť, pretože v stredovekej spoločnosti bolo dominantné postavenie muža. V našom prípade prispela k tomu skutočnosť, že jej postavenie bolo zvýhodnené vdovstvom, čo jej umožnilo získať finančné prostriedky po manželovi. Tento moment sa zopakoval aj v druhom prípade pri Barbore Glocknitzerovej. Práve Barbora Plattová dala v roku 1478 kaplnku dokončiť, zariadiť a vysvätiť, pretože pápežská odpustková listina ju uvádza v roku 1477 ešte ako nevysvätenú kaplnku sv. Barbory a sv. Hieronyma.

Historické dokumenty hovoria, že 10. februára 1478 sa konala vysviacka kaplnky sv. Barbory a menšieho oltára sv. Magdalény na severnej strane kaplnky. Súčasťou boli aj sochy Sv. Petra, sv. Pavla a pápeža Urbana. O 13 dní neskôr, 23. februára v roku 1478, došlo k vysväteniu sochy Panny Márie, sv. Hieronyma a sv. Barbory v drevenej tabuli ostrihomským hlavným vikárom Michalom, pričom umiestnenie sôch nezodpovedá tomu dnešnému. Socha sv. Barbory bola na pravej strane a sv. Hieronyma na ľavej strane Madony. V ten istý deň boli vysvätené pozlátené sošky sv. Barbory, sv. Hieronyma a strieborného kríža ako súčasť oltára sv. Barbory. Ďalšie odpustkové listiny pre kaplnku pochádzajúce z rokov 1478 a 1491 opakujú horeuvedené skutočnosti.

Zachovaný je tiež text listiny z roku 1479, v ktorom mesto Kremnica sa zaväzuje pravidelne platiť úroky vo výške 25 florénov štvrťročne v prospech kaplnky, z kapitálu 500 florénov poskytnutých mestu Kremnica Barborou Plattovou a jej zaťom Jurajom Kegelom v prospech Kaplnky sv. Barbory. Až v 18. storočí sa tento problém mesta Kremnice vyriešil po zdĺhavých rokovaniach s mestskou radou B. Bystrice.

Zastrešenie kaplnky tvorí valená lunetová klenba s bohatým sieťovým a hviezdicovým vzorom, ukončená na šiestich konzolách zobrazujúcich patrónov Uhorska: na severnej strane sú postavy sv. Martina, sv. Jána Almužníka (sv. Hieronyma) a sv. Štefana. Na južnej strane sv. Imricha, sv. Ladislava a sv. Vojtecha. V období baroka oltár sv. Magdalény vymenil oltár sv. Alojza. Jeho umiestnenie si vyžiadalo odstránenie konzoly sv. Štefana – kráľa na severnej strane kaplnky. Neskôr na podnet biskupa Ipolyiho (1823 – 1886) oltár sv. Alojza premiestnili do kostola sv. Kríža. Rovnako v tom istom čase bola konzola sv. Štefana nanovo zhotovená koncom 70. rokov 19. storočia a bola vrátená na pôvodné miesto.

Po strašnom veľkonočnom požiari 10. apríla v roku 1500 drevená Banská Bystrica odišla do minulosti. Mestská rada prijala rozhodnutie, že drevo prestáva byť základným stavebným materiálom. Prirodzene požiar poškodil aj kaplnku sv. Barbory. Súčasná sieťová klenba nesie stopy aj staršieho zaklenutia kaplnky na južnej stene po spomínanom požiari.

Datovanie, objavené počas reštaurovania kaplnky v rokoch 1966 – 1975 na západnej stene v blízkosti klenby, má text anno domini 1-5-0-4. Na stĺpe portálu na južnej stene je rovnaký rok. Mladšie datovanie kaplnky bolo objavené v tom istom čase na vonkajších krídlach pozdĺž celej šírky rámu. Pôvodný nápis z roku 1509: an dem Tag sanct Ypoliti (ist geendet worden diese taphel) bol odstránený počas reštaurovania v rokoch 1966 – 1975.

Kaplnka sv. Barbory

Po spomínanom požiari v roku 1500 donátorom kaplnky sv. Barbory sa prezentuje rodina Benedikta Glocknitzerov, ktorá bola spriaznená s rodinou Plattovcov.

Kto sú Glocknitzerovci? Prináležali k patricijskej elite Banskej Bystrice. Benedikt - zakladateľ patrí medzi najvýznamnejšie postavy hospodárskych dejín Banskej Bystrice na konci 15. storočia. Od roku 1481 bol členom mestskej rady a v roku 1494 zastával funkciu richtára. Spolu s Michalom Königsbergerom kúpili svojho času od Mikuláša Tilmána a Jakuba Junga bývalý rozsiahly majetok Jána Kolmana, ktorý časom zadĺžil a na jeho prevádzku si požičali od Jána Thurzu (1437-1508) ďalšie peniaze. Nakoniec tento majetok v roku 1493 museli Thurzovi odovzdať za zostatkovú sumu 2 200 zlatých. J. Thurzo oboch zamestnal v Thurzovsko-fuggerovskej mediárskej spoločnosti (TFMS). Benedikt viedol 10 rokov medený hámor a M. Königsberger Kolmanovské banské podniky v Španej Doline.

Z detí Benedikta: Barbora, Mikuláš a Wolfgang, nás najviac zaujala Barbora. Barbora - prvýkrát sa vydala za Mikuláša Petermanna, richtára Banskej Bystrice v rokoch 1498 a 1507, vlastníka domu č. 21 na námestí.

Tento kúpil aj zhorenisko Metzlerovho domu (dnes dom č. 3 na Nám. SNP) a postavil na zničenej parcele nový dom. Zomrel v roku 1512. V bezdetnom manželstve si na dom č. 3 nárokoval kráľ, mestská rada a vdova Barbora, ktorá sa druhýkrát vydala za krajčírskemu majstra Františka Rotha z Krakova. V dome nakoniec zostala až do svojej smrti 1513. Manžel František Roth sa v roku 1519 vysťahoval do Krakova a svoj podiel na dome č. 21 venoval švagrovi Wolfgangovi, ktorý získal aj dom č. 3.

Barbora najvýraznejšie vstúpila do histórie mesta vzťahom ku kaplnke sv. Barbory, ktorej venovala 1 000 zl. aby mohla byť tu pochovaná, čo sa aj stalo. Dodnes je v západnej stene kaplnky jej epitaf, pôvodne umiestnený v dlažbe pred vstupom do kaplnky. Roku 1877 bol presunutý na západnú stenu kaplnky (na západnej stĺpe dnes dve niky. Počas reštaurovania kaplnky O. Dzúrikom 1966 – 1975 bol epitaf presunutý na dnešné miesto, z čoho vyplýva, že bol umiestnený v roku 1877 vo vedľajšej teraz prázdnej nike). Ide o červený mramor 218x120cm. Oba horné rohy sú odlomené. Platňu rámuje dookola obiehajúce pole s dnes takmer nečitateľným nápisom. V ľahko prehĺbenom hlavnom poli vidno znázornenie zosnulej ženy vo forme celej postavy, obklopené baldachýnovite utváraným lístím.

Zobrazená je vo svetských drahých šatách: v čepci a dlhej róbe s minuciózne (veľmi podrobne) prepracovanými prackami vo vrchnej časti a s nadmerne dlhými, rozpáranými rukávami, z ktorých vyvierajú naberané rukávy spodných šiat. Kým zavreté oči a ruky zložené nad pupkom ako na márach hovoria v prospech ležiacej postavy, na druhej strane nadol visiace rukávy šiat a rukou pridržiavané, resp. na opasku zavesené atribúty – ruženec pre zbožnosť, ako aj mešec na peniaze a zväzok kľúčov pre hospodárske vedenie domácnosti - hovoria skôr v prospech stojacej postavy (nápis antikvou). Nie je celkom jasné, či sa letopočet 1513 vzťahuje na dátum smrti alebo vyhotovenia epitafu. Na identifikáciu zobrazenej sú k dispozícii (v nápisu) len heraldické motívy. Erb vpravo dolu s doprava orientovanou jeleňou hlavou v štíte a rovnako doprava otočenou polpostavou vzpínajúceho sa jeleňa v klenote. Odborná literatúra od Ipolyiho čias pripisovala epitaf rodine Plattovcov. Ale nebrala pritom do úvahy, že erb s jeleňou hlavou patrili rodine Glocknitzer. Tento rodinný erb, jeleň s doprava otočenou hlavou, vidíme aj vo výseči klenby; v kružbovom baldachýne uzatvárajúcim skriňu rétabula. Po Barbore sa starali o rodinné striebro bratia Barbory Mikuláš a Wolfgang.

Jozef Ďuriančík

Erb rodiny Glocknitzer

DOM ORGANÁRSKEJ RODINY PODKONICKÝCH v HORNEJ STRIEBORNEJ Č. 11

Z pripravovaného štvrtého dielu publikácie o domoch starej Banskej Bystrice vám prinášame príspevok o dome č. 11 v Hornej striebornej ulici. Jeho majiteľom sa pred polovicou XVIII. storočia stal organár Martin Podkonický, ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval z neďalekého banského mestečka Ľubietová.

Počas uplynulých storočí v našom meste pôsobili viacerí organárskych majstrov – stavitel'ov kráľovských hudobných nástrojov, z ktorých mnohí boli aj vynikajúcimi organistami. Za všetkých by som spomenul Mateja Polla († 13. V. 1576), Joachima Rescha (doložený v rokoch 1647 – 1674), Martina Hartmana (1720 – 1740), Daniela Walacha (1720 – 1741), Jána Jeseneka († 1763), Jána Michala Heiserera (1762 – 1776), Michala Kiseľa († 22. V. 1871) a jeho syna Jána Karola Kiseľa¹ († 31. VIII. 1871). Medzi vynikajúcich stavitel'ov organov v XVIII. storočí patrili aj otec a syn: Martin a Michal Podkonický. Ľubietovský rodák Martin Podkonický sa v Banskej Bystrici usadil pred rokom 1747. Od Jakuba Stritza si v Hornej striebornej ulici kúpil dnešný dom č. 11, ktorý spolu s domami č. 7, 9 a 15 patrí medzi prvé štyri domy postavené v tejto ulici už pred rokom 1526. Pôvodne prízemný gotický dom č. 11 po roku 1605 renesančne prestavali. Dom mal dve okná do ulice a dvor na hornej strane parcely. V priebehu XVIII. storočia na dom dostavali prvé poschodie a zaklenuli priechodnú bránu do dvora.

Najstarším známym majiteľom dnešného domu č. 11 bol debnár Mikuláš Pinder, ktorý ho vlastnil do roku 1524, keď zomrel. V rokoch 1525 – 1529 je ako nový majiteľ domu uvedený súkeník Matej Scherer (i Tuchscherer), ktorý si zobral za manželku ovdovenú Barbaru Pinderovú. M. Scherer spolu s vdovou vyženil i dom. Z 28. marca 1525 sa zachovala listina, ktorá pojednáva o dedičskom spore týkajúceho sa tohto domu:

„Rada mesta Banská Bystrica zamietla žalobu Doroty Perlhefterovej z Vacova (Wotzen), dcéry nebohého Mikuláša Pindera, proti Matejovi Tuchschererovi o vydanie dedičského podielu z domu jej nebohého otca v uličke za domom Mikuláša Fleischera (in der gassen hinder Nickel Fleyscher). Svedkovia: Žigmund Schlosser, Mikuláš Fleischer a Mikuláš Maler vypovedali, že Pinder ústnym testamentom odkázal majetok svojej druhej žene Barbare, terajšej žene Mateja Tuchscherera, lebo deti z prvého manželstva už dostatočne vyplatil. Barbara vyrovnala väčšinu jeho dlžôb ešte aj po jeho smrti.“ Po roku 1530 sa vlastníkom domu stal Gašpar Hammerschmidt, ktorý je uvádzaný aj ako Gašpar z háma (Cašpar auß he hamer). Od roku 1540, alebo od nasledujúceho roku, bol novým majiteľom domu Ján Nayser. V podnájme uňho bývali vdovy Wanová (Wan) a Handschuhová a tiež dvaja zamestnanci Fuggerovskej spoločnosti: Michal Schlanus a Ján Parvus. Pred rokom 1566 sa krátkodobým vlastníkom domu stal mäsiar (lanio) Matej Burger, ktorého prijali za mešťana 7. marca 1567. Matej Burger neskôr býval ako nájomník na Ringu – v dome č. 9. V roku 1568 už bol dom č. 11 majetkom Abraháma Tischlera, ktorý predtým žil v podnájme u Klementa Ravasa mladšieho v Lazovnej ulici č. 10². A. Tischler však v roku 1569 zomrel. Dom potom vlastnila jeho ovdovená manželka (Abraham Tischlerin).

Po vdove Tischlerovej sa v roku 1572 alebo v roku 1573 majiteľom domu stal stolár Fridrich Kratzer, ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval z nemeckého mesta alebo obce Welbhausen. Medzi mešťanov ho prijali 7. apríla 1573. V roku 1578 uňho býval v podnájme výrobca mešcov a brusič Jakub Peutler-Schleifer – bývalý prvý vlastník domu v Lazovnej ulici č. 16 a v roku 1581 aj opaskár Bartolomej Konrad (i Gurtler), ktorý bol predtým majiteľom domu tiež v Lazovnej ulici (dnes č. 24). Fridrich Kratzer dom č. 11 vlastnil do roku 1586, resp. 1587, keď zomrel. V registroch z rokov 1587 – 1591 je ako majiteľka domu uvedená jeho ovdovená manželka Judita Kratzerová (i Juditha Tischlerin). Spolu s ňou tu býval v podnájme kupec Jonáš Blaško budúci investor stavby a prvý vlastník domu č. 1 v Dolnej striebornej ulici. Po vdove Kratzerovej, ktorá tu ostala žiť, sa pred rokom 1603 majiteľom domu stal Vavrinec (Lorentz) Messerschmidt a v záznamoch z roku 1614 je už ako nový vlastník domu uvedený Juditin syn Tomáš Kratzer. Medzi mešťanov T. Kratzera prijali 26. novembra 1610. Okolo roku 1622 sa majiteľom domu č. 11 stal

Matej Laslošy (pôvodne Laslošik), ktorý ho potom vlastnil viac ako dve desaťročia – do roku 1646. Matej Laslošy meštianske práva získal 15. apríla 1622³. Začiatkom 30. rokov uňho bývali dvaja nájomníci: Krištof (Christophorus) Homola a Martin Wunderlich – syn Michala Wunderlicha, majiteľa domu v Lazovnej ulici č. 28. Za mešťana Martina Wunderlicha prijali 15. januára 1610 a o päť mesiacov neskôr – 13. júna 1610 sa mu s manželkou Agnetou narodil syn Ján. Po Matejovi Laslošym bol v rokoch 1647 – 1648 majiteľom domu Martin Škamla starší, ale v nasledujúcom roku sú ako jeho vlastníci uvedení dedičia M. Laslošyho (Mattias Lazlošši Erben). Ďalšie dve dekády (v rokoch 1651 – 1671) bol dom č. 11 majetkom Krištofa Tomana mladšieho, ktorého prijali medzi mešťanov 20. januára 1651. Krištof Toman mladší sa neskôr presťahoval do Hornej ulice, kde sa stal vlastníkom domu č. 188 (dnes Skuteckého č. 1).

Od roku 1672 alebo 1673 bol majiteľom domu č. 11 budúci senátor Adam Sebastián Untz, ktorý sa stal mešťanom 21. mája 1672. A. S. Untza v roku 1677 zvolili do vnútornej mestskej rady a v nasledujúcom roku sa stal aj hradným kapitánom. V senáte pôsobil do roku 1687, keď zomrel. Dom potom zdedila pozostalá rodina Untzovcov. V roku 1700 ich dom

Dom v Hornej Striebornej ulici č. 11 dnes

figuruje v zozname schátraných domov (Uncsiana deßolata). Pred rokom 1705 sa vlastníkom domu stal Martin Matthaj. V podnájme uňho býval remenár Jakub Lany. V roku 1715 už bol majiteľom domu Michal Matthaj – asi Martinov syn alebo brat. O päť rokov neskôr je v daňových registroch tento dom uvedený ako majetok rodiny Stopfferovcov (Stopfferische behausung) a v roku 1721 ako jeho krátkodobý vlastník figuruje Ján Michal Stopffer. Spolu s ním tu bývali dvaja nájomníci: Andrej Albertini a Dorota Krajčová. Dom č. 11 je spolu s viacerými domami v ulici uvedený v zozname

opustených domov (Domus deßerta). V rokoch 1722 – 1725 boli jeho majiteľmi opäť Matthajovci. V podnájme tu bývali čičmár Michal Wagner II. (mešťanom sa stal v roku 1707)⁴ a Samuel Grosschmidt, ktorého prijali za mešťana 22. apríla 1723. S. Grosschmidt sa neskôr presťahoval na opačnú stranu ulice – do domu č. 12/2. Od roku 1726 dom č. 11 vlastnila vdova po J. M. Stopfferovi – Anna Mária Stopfferová. V tomto období tu okrem Michala Wagnera II. býval aj prachár Matej Dobák (mešťanom sa stal 23. októbra 1705), ktorý neskôr žil u Eliáša Eberleina – v protifašlom dome č. 10. Po vdove Stopfferovej je v rokoch 1730 – 1731 ako majiteľ domu uvedený Martin Štefany (Stephany) starší, o desaťročie neskôr (1741 – 1744) Jakub Stritz. V týchto rokoch v dome bývali štyria nájomníci: Ján Preis, Pavol Slezak, gombikár Štefan Grabec, ktorého prijali za mešťana 8. júna 1742 a krajcír Martin Krnáč.

Pred rokom 1747 sa vlastníkom domu č. 11 stal výrobca organov (organár, orgeln macher, orgel bauer) – rodák z Ľubietovej Martin Podkonický (* 8. III. 1709, † 13. III. 1771), ktorý bol synom Jána Podkonického a Magdalény, rodenej Krátkej. Otec Ján bol v Ľubietovej členom mestskej rady. Medzi mešťanov Martina Podkonického (pôvodne Potkonický) prijali 22. júna 1736. V jeho organárskej dielni pracovali dvaja tovariši. V dome krátky čas býval v podnájme aj zlatnícky majster (goldschmidt maißter) Pavol Kolbány, ktorý predtým žil na opačnej strane ulice (v dome č. 12/2) a po roku 1751 sa stal majiteľom neďalekého domu č. 8. Prvou manželkou Martina Podkonického bola istá Žofia, ktorá však zomrela v mladom veku. S druhou manželkou Alžbetou, rodenou Homolanyovou, ktorá bola pravdepodobne dcérou zámočníckeho majstra Pavla Homolanyho – majiteľa dvoch domov (č. 18 a 20) na opačnej strane ulice, mal Martin Podkonický päť synov a dve dcéry⁵. Z detí sú známi najmä dvaja synovia: Adam – budúci právnik a pedagóg a Michal, ktorý po otcovi zdedil organárske remeslo. Adam Podkonický (* 5. XII. 1750, † 27. I. 1820) bol pravdepodobne najvýznamnejšou osobnosťou narodenou v tomto dome. V Banskej Bystrici žil len do svojich 15 rokov. Potom pokračoval v štúdiách v Bratislave a od roku 1772 na univerzite v Jene. Po ukončení štúdií sa usadil v Kežmarku, kde v rokoch 1776 – 1815 pôsobil ako profesor práva a zároveň rektor miestneho evanjelického lýcea. Pri zavádzaní jozefínskych školských reforiem bol Adam Podkonický poradcom cisárovnej Márie Terézie a aj Jozefa II. Pri Kežmarskom lýceu

v roku 1795 založil „*Pedagogium Podkonitzkianum*“, ktoré bolo určené na výchovu šľachtických mládenčov. Adam Podkonický vo svojom závete zanechal pre lýceum rozsiahlu (vyše tisíc zväzkovú) knižnicu a aj celý svoj súkromný majetok.

Martin Podkonický sa organárskemu remeslu vyučil v rokoch 1723 – 1727 u miestneho majstra Daniela Walacha, ktorý istý čas vlastnil na opačnej strane ulice dom č. 20. V roku 1730 si Martin Podkonický otvoril vlastnú dielňu. Organy staval takmer na celom území vtedajšieho Uhorska⁶. V rokoch 1747 – 1764 v dome u Podkonických bývali viacerí nájomníci: Pavol Slezák, pivovarník Matej Špak, Ambróz Tatár, krajčír Martin Krnáč a Ján Peterak mladší – budúci majiteľ oproti stojaceho domu č. 6, gombikár Daniel Graus, šuster Šimon Rosner, dvaja robotníci-nádenníci (schichtarbaiter) Matej Lukáš a Andrej Batur, kofa (fragnarka) Zuzana Olejková (Suša Olegka), čižmár Samuel Sinčely (*robý za tovarýssa*) a gombikár a mizerný mešťan (gombár, mišerný mešťan) Ján Wagner. Po úmrtí druhej manželky Alžbety sa Martin Podkonický oženil tretíkrát. Jeho ženou sa stala opäť Alžbeta, tentoraz Bohušová (*1724). Manželom Podkonickým, 60-ročnému Martinovi a 44-ročnej Alžbete, sa narodili dvaja synovia: Daniel (* 17. VIII. 1768) a Ján Jakub (* 22. VI. 1769). Keď na jar roku 1771 Martin Podkonický zomrel, dom zdedila jeho ovdovená manželka **Alžbeta Podkonická** (wittib Elisabetha Potkoniczkin). V roku 1772 u nej bývali v podnájme: krajčírsky majster Matej Haderdany, ktorého prijali medzi mešťanov 28. júna 1748⁷, tkáč Michal Rais (meštianske práva získal 20. septembra 1763), čižmár Matej Urbány a nádenník, neskôr tovariš „*pivovaršky tovariš pri komore*“ Michal Jelenský.

V registroch z rokov 1777 – 1779 sú ako majitelia domu č. 11 uvedení dedičia **Martina Podkonického** (Potkoniczki Erben) a aj syn **Michal Podkonický** (* 26. IX. 1753, † 4. VI. 1816). Okrem už spomínaného Mateja Haderdanyho, s ktorým tu žili dve 9-ročné dcéry a 12-ročný školopovinný syn (*studiosi scholas frekquentant*), v dome bývala aj Katarína Trenčianska, tesár (faber lignarius) Pavol Milo a nádenník Ján Stolár. V rokoch 1781 – 1786 bola majiteľkou domu **Alžbeta Urbányová** – pravdepodobne vydatá dcéra Podkonických (* 25. VI. 1758). V podnájme tu býval stolár Matej Hanzlíček – budúci vlastník domu v Lazovnej ulici č. 18, vdova Zuzana Haderdanyová – neskôr aj jej syn krajčír Samuel Haderdany, ktorý predtým žil v neďalekom dome č. 3, čižmár Pavol Laisky a krajčír Matej Sodomka. V rokoch 1790 – 1794 dom opäť vlastnila vdova **Alžbeta Podkonická**, ktorá 2. augusta 1794 ako 70-ročná zomrela. V podnájme u nej bývali: maliar Anton Vittmann, Anton Ďurčák, vdova Mettlová a tkáč Martin Miklián, ktorý neskôr dlhé roky žil u rodiny Benických v bývalom Farskom dvore. V rokoch 1795 – 1797 je ako majiteľka domu uvedená **Alžbeta Lašovská** – asi znovu vydatá dcéra Podkonických. Od roku 1798 sa na nasledujúce tri, resp. štyri roky vlastníkom domu č. 11 stal kominár (spaciaminarius) **Karol Coteli** (i Kotely, Gotely), ktorý sa do Banskej Bystrice prisťahoval z Talianska. V roku 1794 si Karol Coteli kúpil za 1 400 zlatých od Petra Foketyho kominársku živnosť a v nasledujúcom roku (24. októbra 1795) ho prijali medzi mešťanov. V tomto období Karol Coteli ešte žil v podnájme na námestí u Jozefa Kellnera v dome č. 14. U Karola Cotelieho bývali štyria nájomníci: Gašpar Konka, vdova Baderová, ktorá pracovala v špitáli, Jozef Veselý a odlievač cínu Jakub Peracy. Karol Coteli dom vlastnil len do roku 1801. Potom býval v podnájme u čižmára Michala Lašovského mladšieho na Hornom námestí č. 16. Od roku 1802 sa majiteľom domu č. 11 stal zámočník **Gašpar Jenisch**, ktorý predtým žil ako nájomník v ringovom dome č. 18 (dnes Dolná ul. č. 6). U G. Jenischa bývali viacerí nájomníci: Terézia Heintzová, súkenník Ferdinand Kaufmann, Jozef Hajer,

sochár (sculptor) Leopold Forster, ktorý meštianske práva získal v roku 1790, stolár Martin Bros, vdova Maliková, šuster Jozef Dlhoš starší, Imrich Gabory (mešťanom sa stal 28. mája 1801) a Jozef Vakerhüttl a tiež krajčír a krčmár Samuel Kollár mladší – syn Samuela Kollára staršieho, bývalého vlastníka domu v Hornej ulici č. 34.

V rokoch 1811 – 1812 je popri Gašparovi Jenischovi ako spolumajiteľ zapísaný **Juraj Stretzmajer**, ktorý si v týchto rokoch na vedľajšej parcele staval, resp. dal stavať dom č. 13. Po G. Jenischovi dom č. 11 od roku 1815 vlastnil hrnčiar **Michal Debling**, ktorý sa stal mešťanom 12. februára 1814. M. Debling bol majiteľom domu až do roku 1843. Začiatkom 40. rokov uňho býval v podnájme murár a krčmár Tomáš Šip. Michal Debling sa potom presťahoval do Novej ulice, kde sa stal vlastníkom domu č. 15. V rokoch 1844 – 1865 je ako nový majiteľ domu č. 11 uvedený stavitel' a projektant **Ján Ferdinand Krappe**, ktorý pochádzal z Pruska. Okrem tohto domu J. F. Krappe v rokoch 1856 – 1864 vlastnil aj neďaleký dom v Dolnej striebornej ulici č. 13. V roku 1866 alebo 1867 sa majiteľom domu č. 11 stal **Leopold Denhard**. Spolu s ním tu býval v podnájme Ján Bachmayer. V rokoch 1890 – 1895 sú ako vlastníčky domu uvedené **Irma** a **Otilia Čepiové** (Csepi) – možno sestry. Po nich sa majiteľom domu stal evanjelický farár a cirkevný historik **Ján Slávik**. V Hronských novinách si dal 16. marca 1921 uverejniť nasledovný inzerát: „*Predám dom v Striebornej ulici, poschodový s 10 miestnosťami a záhradou, v Dobronivej Ján Slávik, ev. farár.*“ Do roku 1990 bola na prízemí domu č. 11 predajňa spolku sv. Vojtecha a od nasledujúceho roku v týchto priestoroch zriadili kaviareň.

Ján Baláž

Poznámky:

- organár J. K. Kiseľ bol i zakladajúcim členom Matice slovenskej. Napriek tejto skutočnosti si priezvisko pomaďarčil z Kiseľ na Kisely. Toto priezvisko potom používali aj jeho potomkovia. Známý je aj jeho vnuk Ivan Karol Kisely (* 12. X. 1881, † 12. IV. 1947), ktorý bol profesorom na evanjelickom gymnáziu, kustódom Mestskeho múzea a tiež spoluzakladateľom Mestskej verejnej knižnice.
- z roku 1566 sa zachoval údaj o tom, že Abrahám Tischler vyčistil ciferníky na vtedy ešte novej Hodinovej veži na námestí, ktorá mala len 12 rokov
- jeho rodičmi boli Jakub a Olena Laslošyovci, ktorým sa 12. mája 1596 narodila dcéra Agneta, presne o dva roky – 12. mája 1598 druhá dcéra Magdaléna a 5. mája 1599 tretia dcéra Žofia.
- pred 100 rokmi v meste žil jeho rovnomenný predok alebo len meno-vec Michal Wagner I.
- prvé tri deti zomreli v detskom veku: prvorođený syn Pavol (* 3. XII. 1744, † 3. III. 1746), dcéra Efosína (* 19. VII. 1746, † 23. XII. 1749) a druhorođený syn, ktorý dostal meno po otcovi – Martin (* 13. VII. 1749, † 20. V. 1750). V nasledujúcom roku sa narodil syn Adam (* 4. XII. 1750) a o necelé tri roky Michal (* 26. IX. 1753). Manželia Podkonický mali potom ešte dve deti: Samuela (*16. IX. 1756) a Máriu Alžbetu (* 25. VI. 1758).
- na Slovensku: v Španej Doline, vo Svätom Jakube, Hronseku, Pôtri, Štiavnických Baniach, Smrečanoch, Levoči, Paludzy, Vaňovke, Žaškove a v Iliášovciach pri Levoči
- M. Haderdany predtým býval na opačnej strane ulice – v dome č. 16 a tiež v dome č. 339 (dnes Strieborné námestie č. 5), ktorý bol prístavbou ku Striebornej mestskej bráne

BANÍCKE TERMÍNY STREDO-SLOVENSKÝCH BANSKÝCH MIEST časť 2

fúrovať, fúrat' (z nem. Fuhre machen) - povoz, dovoz, náklad odvázať záprahom

gang (z nem. gang) - chodba v bani, ložisko rudy, rudná žila, krytá chodba pri dome

gánok (z nem. Gang) - otvorená chodba, podstienok

goldštan (z nem. Goldstein) - kúsok zlatej rudy, ruda obsahujúca zlato

gverk, gvercl (z nem. Gewerk) - ťažiar/-i v bani

handel (z nem. Handel) - baňa, banský závod, podnik

handfajzel (z nem. Handfäustel) - ručné kladivko

hangende (z nem. Hängendes) - vrstvy kameňov nad ložiskom

hangot (z nem. Hängendes) - hornina ležiaca nad ložiskom úžitkového nerastu, nadložie

hardblaj (z nem. Hartblei) - antimónové olovo

hiart (z nem. Hart) - 1. ohnisko pri hutníckej peci 2. zariadenie na premývanie zlata

kasňa (z nem. Kasten) - debna alebo ohrada na ukladanie vyťaženej rudy

kernovať (z nem. auskernen) - očistiť rudu od prímiesí, hrudkovať

kluft (z nem. Kluft) - rudná žila, trhlina v hornine

liach, léch (z nem. Lech) - poloprodukt, ktorý vzniká pri spracúvaní medených rúd, (medený) kamienok

ligendť (z nem. Liegendes) - podložie v bani

lindsachtnik (z nem. Lehen, Lehenschaft, Lehensheer) - baník, ktorý prenajímaj bau za podiel na zisku; podielník v ťažiarskom družstve

mundloch (z nem. Mundloch) - ústie štôlne, otvor

pavovať (z nem. bauen) - dolovať rudu

próba (z nem. Probe) - zisťovanie, overovanie akosti, napr. rudy

permoník (z nem. Bergmann) - banícky škriatok

Katarína Šmelková
Braňo Stančík

SYFILIS, BESNOTA A ĎALŠIE POHROMY

Medzi epidémie, ktoré v minulosti ničili obyvateľstvo žijúce na území dnešného Slovenska, patrili rôzne choroby. V popredí sú najmä mor, cholera a škvrnitý týfus, ale ich plejáda je ďaleko širšia. Možno je to preto, že spomenuté tri choroby majú na svedomí viac životov ako všetky ostatné spolu (aj keď toto tvrdenie môže byť povážlivé) a možno je to preto, že sa nevyskytovali tak často ako tie tri, ale v ľudskej pamäti presa len ostatné choroby spôsobujúce epidémie ostávajú akosi bokom. Je ich mnoho a vymenovať všetky nie je zmyslom tohto príspevku.

Syfilis, alebo v dejinách trochu poetickejšie nazývaný ako „francúzska choroba“, je v ľudskej populácii známy ako sexuálne ochorenie, ktoré postihuje najmä mužov. Nie je to však úplná pravda. Spôsobuje ho baktéria *Treponema pallidum* a je pravda, že je prenosné najmä pohlavným stykom, ale je ho možné preniesť aj slinami, krvou, chorou kožou, ale aj prenosom z matky na dieťa. Vtedy hovoríme o tzv. vrodennom syfilise. Inkubačný čas je zvyčajne okolo 3 týždňov, ale môže to byť až tri mesiace a ochorenie má pomalý vývoj – trvá až niekoľko rokov. Má tri základné štádiá, z ktorých v poslednom dochádza až k neurologickému zlyhaniu a demencii. Neliečený syfilis zvyčajne končí smrťou. Dnes sa už síce dá liečiť, ale keďže človek naň nezíska imunitu, nakaziť sa môže opäť. Keďže sa syfilis šíri najmä – i keď nie výlučne – pohlavným stykom, v minulosti ho šířila najmä armáda. Epidémia syfilisu mala vypuknúť v Neapole v roku 1493 a postupne sa dostala do celej Európy. Do Banskej Bystrice sa epidémia dostala v roku 1530. Mesto v prípade tejto choroby postupovalo trochu inak ako v prípade morovej epidémie. Chorých uzatvárali vo vlastných domovoch a ustanovovali k nim špeciálnych ošetrovateľov, ktorých platili z mestskej kasy alebo z pozostalosti Agneše Ciboldovej.

Nebezpečnou infekčnou nákazou je besnota. Ide o vírusové ochorenie, ktoré sa prenáša na človeka zo zvierat a to slinami, pohryzním, jedením kontaminovaného mäsa, ale aj čerstvými slinami na rôznych predmetoch. Inkubačná doba je rôzna, približne od 10 dní až po dva mesiace. Pri besnote sa rozlišujú tri štádiá nákazy, pričom v poslednom sú časté zmeny nálady, agresivita a paralýzy. V súčasnosti je jediná možná liečba podanie očkovacej vakcíny ešte pred prepuknutím choroby. Ak sa tak nestane, je už postup choroby nezvratný a vždy končí smrťou. V poslednom štádiu sú útrapy neznesiteľné a jediné čo je možné urobiť je podávať silné narkotiká alebo iné bolest' tmiace lieky. Emil Jurkovič uvádza prípad besnoty v Banskej Bystrici z roku 1542: *Proti týmto nešťastiam sa však mestská rada postavila na vytrvalý odpor a činila všetko, čo odporúčala vtedajšia lekárska veda. Zápasila s besnotou psov, ktorou sa raz dokonca nakazili aj ošípané; dokazujú to účtovné knihy. Napríklad v roku 1542 je pod jedinou položkou zaevidované utratenie 46 psov; 27. mája 1559 to bolo 76, 3. júna 43, v roku 1564 spolu 125 psov a v roku 1567 utratili až 304 zvierat, čo zjavne muselo súvisieť s akousi tragédiou. Ako dopĺňa text poznámka pod čiarou knihy, dokladujú aj utratenie 184 ks ošípaných. Za jedného utrateného psa mesto platilo 2 denáre.*

Moderná doba si ešte stále s pandémiami neporadila. Dokladajú to aj nedávne udalosti v súvislosti s chorobou COVID-19 a celé 20. storočie, ktoré by sa mohlo nazývať aj storočie epidémii chrípky. Dnes by sa mohlo zdať, že chrípka je bežné ochorenie. S epidémiou chrípky sa stretávame prakticky každý rok a každý rok si vyžiada nielen obeť na

životoch, ale aj značné ekonomické straty. Chrípka je závažné vírusové ochorenie, ktoré môže a často aj končí smrťou. Jedna z najväčších pandémii chrípky dostala pomenovania španielska chrípka. Niektoré odhady tvrdia, že išlo o druhú najhoršiu pandémiu po pandémii moru v rokoch 1347 až 1351. Podľa odhadov si vyžiadala od 20 do 50 miliónov životov, pričom pesimistické tvrdenia niekedy uvádzajú aj číslo 100 miliónov životov. Pre porovnanie počet obetí v prvej svetovej vojne sa odhaduje na od 8,3 (len vojakov) až 20 miliónov (aj s civilistami) životov. S prvou svetovou vojnou má však viac spoločného než len odhad. Spôsobil ju vírus s označením A(H1N1) v rokoch 1918 až 1919. Nie je presne známe, odkiaľ prišla. Niektoré zdroje uvádzajú pôvod v USA, iné Francúzsko, veľmi horúcim kandidátom je však aj Čína. Epidémia mala dve vlny a Európa na ňu nebola vôbec pripravená, navyše pod vplyvom vojny všade fungovala prísna cenzúra a tak sa o nej veľmi neinformovalo. Dodnes nie sú známe presné počty obetí. Správy sa slobodne šířili vtedy v neutrálnom Španielsku a preto dostala táto chrípka svoje pomenovanie. Na Slovensku ju volali jednoducho „nádcha“ alebo „španielka“.

Provizórna nemocnica pre chorých na španielsku chrípku

alebo „španielka“. Predpokladá sa, že počet obetí na Slovensku bol okolo 15 až 20 tisíc. Ďalšie veľké epidémie chrípky nasledovali v rokoch 1957 až 1958 s názvom Ázijská chrípka, ktorú spôsobil vírus A (H2N2) a v rokoch 1968 – 1969 to zas bola Hongkongská chrípka, ktorú spôsobil vírus A(H3N2). Z nedávneho obdobia poznáme aj vtáčiu, prasaciu a ďalšie pandémie chrípky.

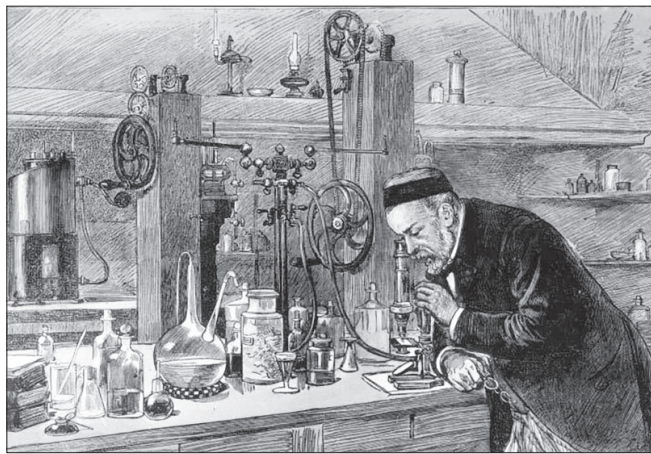
Existuje ešte mnoho chorôb, ktoré spôsobujú epidémie, a ktoré v minulosti zažilo naše mesto. Určite však aj prídu nové, ktoré je potrebné očakávať, a na ktoré musíme byť pripravení. I keď naše zdravotníctvo je na neporovnateľne vyššej úrovni

a veda odhalila mnohé príčiny a zákonitosti, aj tak tisíce mŕtvych z minulosti hovoria jasnou rečou.

Literatúra:

ANONYMUS. Besnota. Dostupné na internete: <http://www.ruvzbj.sk/archiv.files/2007/besnota1107.htm>

ANONYMUS. Neliečený syfilis môže viesť až k smrti. Nakazíte sa nielen pri sexe, stačí zlá hygiena. Dostupné na internete: https://www.npz.sk/sites/npz/Stranky/NpzArticles/2018_02/Neliečeny_syfilis_moze_viest_az_k_smrti_Nakazite_sa_nielen_pri_sexe_staci_zla_hygiena.aspx?did=2&sid=60&tuid=0&; ANONYMUS. Podrobný plán opatrení pre prípad pandémie chrípky v Slovenskej republike. Dostupné na internete: https://www.zdravie.sk/files/vtacia_chripka/opatrenie_pandemia.pdf; JURKOVIČ, Emil. Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica – na základe poverenia predstavitel'ov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribricer – 1. banskobystrická vzedel'avacia a kultúrna spoločnosť pre Mesto Banská Bystrica. 2005, ISBN 80-969366-2-X; KOTHAJ, Peter – VRŠANSKÝ, Dušan – ŠINKOVIČ, Ladislav – BELAN, Ivan. Edts. 100 rokov Nemocnice F. D. Roosevelta v Banskej Bystrici : od minulosti po súčasnosť : 1901 – 1947 – 2001. Banská Bystrica : R. G. T. PRESS & SIMPRESS, 2001, 88 s. ISBN 80-968486-3-1; KUCHARIK, Norbert. Španielska chrípka – Druhá najhoršia pandémia v dejinách ľudstva. Dostupné na internete: <https://bratislavskykraj.sk/spanielska-chripka-druha-najhorsia-pandemia-v-dejinach-ludstva/>

Louis Pasteur skúma besnotu

Richard R. Senček

EFEKTÍVNY ZABIJAK – CHOLERA

Ak sa povie epidémia v historickom kontexte, každý si asi na prvom mieste vybaví mor. Je to pochopiteľné, pretože morových epidémií bolo v minulosti najviac a vyžiadali si aj najviac obetí. Pre krajinu, štáty a mestá boli neskutočne devastujúce. Avšak v ničivosti za morom nijako nezaostáva iná pliaga – cholera. Jediným šťastím pre Európu je to, že sa objavuje pomerne neskoro až v 1. polovici 19. storočia, t. z. v čase, keď už veda začína odhaľovať princípy a pôvodcov epidémií a začína s nimi viesť úspešný boj.

Cholera je hnačková choroba, ktorú spôsobuje baktéria *Vibrio cholerae* spolu so svojim biotypom *Vibrio El Tor*. Prenáša sa výhradne z človeka na človeka (ale len výnimočne priamo) prostredníctvom pitnej vody, ktorá je najčastejšie znečistená výkalmi. Táto choroba má na rozdiel od iných epidemických chorôb, ako sú napríklad mor a škvrnitý týfus, niekoľko zaujímavostí. Aby sa človek nakazil, musí sa do tela dostať poriadne vysoká dávka, až 1 milión baktérií, pretože väčšina z nich v žalúdku neprežije. Nízke pH žalúdočnej kyseliny neznašajú. Baktérie sa v žalúdku nemôžu množiť, preto ich musí byť dostatočné množstvo, aby sa dostali až do tenkého čreva. Baktéria pritom sama o sebe tenké črevo nepoškodzuje, ale produkuje enterotoxín choleragén, ktorý spôsobuje ťažké vodnaté hnačky s veľkým úbytkom vody, pričom človek môže stratiť až jeden liter vody za hodinu. Ďalšou zaujímavosťou je skutočnosť, že cholera si „vyberá“ aj medzi ľuďmi s rôznou krvnou skupinou. Najrizikovejší pacienti sú tí zo skupinou O, potom A, B a najodolnejší sú tí zo skupinou AB. Choroba má veľmi rýchly priebeh. Od nakazenia po smrť niekedy stačilo len sedem hodín a choroba zvyčajne netrvala dlhšie než dva dni. Baktéria je pritom vo vonkajšom prostredí mimoriadne odolná. Vo vode dokáže prežiť aj niekoľko rokov a čím je chladnejšia – tým lepšie, v jedle zas aj 6 týždňov.

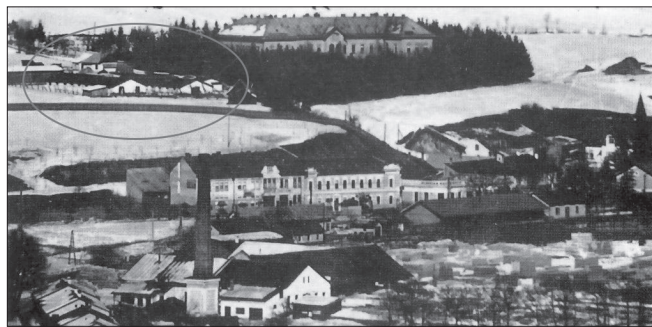
Aj keď prvá pandémia z nášho územia je známa až z 1. polovice 19. storočia, vo svete je po prvý raz opísaná v 6. storočí pred Kristom z dnešnej Indie. Tam bola kontaminovaná voda v rieke Ganga, kde sa predpokladá aj jej pôvod. Na Európskom kontinente je v 19. storočí zaznamenaných päť veľkých epidemických vln, ktoré rôznou intenzitou zasiahli kontinent. Prvá ničivá vlna prišla do Uhorska v roku 1831 a posledná v roku 1892. V rámci Európy sa zatiaľ za poslednú epidémiu tejto choroby považuje tá, ktorá vypukla v roku 1961 v Indonézii, v roku 1966 zasiahla ZSSR, kde údajne zahynulo až 50% infikovaných, ale údaje vtedajšia vládna moc skresľovala a tajila a v roku 1973 sa epidémia dostala aj do Talianska. Zatiaľ úplne posledná veľká epidémia cholery bola zaznamenaná v rokoch 1991 až 1994 v Peru s vyše jedným miliónom infikovaných a asi s 10 000 obeťami.

V Uhorsku bol prvý prípad cholery zaznamenaný 13. júna 1831 v Ugočskej župe. Choroba mala enormne rýchly priebeh. Už do 22. februára 1832 sa ňou v krajine nakazilo 536 517 osôb a zomrelo 237 641. Pre porovnanie: vymreli by celé Košice. Proti cholere sa bránila aj Banská Bystrica, ktorá reagovala na vládne vyhlásenie zo dňa 3. júla 1831. Mesto po dobrých skúsenostiach z minulých rokov sa chcelo úplne uzavrieť a úplne zrušiť dopravu s okolím, lenže mestu chýbali zásoby na to, aby dokázalo takúto dlhú dobu úspešne prečkať. Aby dokázalo zabezpečiť dostatok obilia, vybavilo mesto u Dvorskej komory povolenie na pôžičku. Zároveň proti epidémii začala podnikáť kroky aj župa na čele s Antonom Radvanským. Župa nechala vyhotoviť brožúru písanú ľudovým jazykom, aby informovala obyvateľov, ako sa proti cholere chrániť. Všetky tieto informácie zachytil Emil Jurkovič.

Mesto aj župa prijala veľmi prísne opatrenia, na ktoré dozerala, a ktoré vykonávala armáda. Uzavreté boli skoro všetky hranice medzi župami. Problémom bolo, že aj napriek prísny opatreniam sa epidémia šírila ďalej. Postupne ako prichádzali zlé správy z okolia, napríklad z Turca, mesto ale aj župa sprísňovali obmedzenia. Emil Jurkovič napríklad uvádza, že bola dôkladne uzatvorená brána pri Kammerhofe a pri ostatných bránach stáli meštianski komisári, ktorí rozdeľovali ľuďom,

ktorí nutne potrebovali odísť z mesta, známky, aby mohli opustiť mesto len na určitý čas. Cudzcinci boli automaticky predvedení pred veliteľa. Ak nemali v poriadku doklady, alebo boli nejaké pochybnosti, neboli do mesta vpustení. Takto sa darilo Bystričanom odolávať epidémii až do augusta, keď choroba ničila aj bezprostredné okolie.

O tom, čo sa presne stalo v auguste, že choroba sa predsa len dostala do mesta, píše Emil Jurkovič nasledovne: *Mimo mesta sa už hrôza naplno udomácnila a začala si vyberať aj svoju krutú daň. Bystričania už považovali za nemožné, aby sa im ešte podarilo vyhnúť kataklizme. Napriek tomu sa o to predsa len pokúsili – chceli podniknúť ďalšie kroky a pokúsiť sa vzoprieť pliaže. Najdôležitejším bodom týchto protipatrení bolo zriadenie morového špitálu. Tu sa však urobil zásadný omyl, ktorý sa neskôr tragicky vypomstil. Nenašli totiž vhodnejšiu miestnosť, než chudobinec na Hornej ulici.*

Cholerové baráky na Bánošvi (v elipse), rok 1927, dole detail

V budove bolo 24 kutíc, o ktorých si zriaďovatelia mysleli, že budú vhodné na nemocničné izby. Ich postup možno ospravedlniť len tým, že ešte stále úplne nepoznali charakter choroby. Okrem spomenutého priestoru si ešte prenajali aj dom Antona Sartoryho. Ten však natoľko nevyhovoval zamýšľanému určeniu, že nemocných museli potom z neho chvatne premiestniť do chudobinca.

Cholera „prelomila mestské opevnenie“ a Banská Bystrica boj s touto pliagou prehrala. Prvé prípady ochorenia sa objavili 11. augusta 1831 a od 13. augusta 1831 sa už pochovávalo nepretržite. Daň chorobe bola veľmi vysoká, ale samotná Banská Bystrica bola na tom relatívne dobre. Z 848 ochorení zomrelo 118 ľudí a v ďalších mesiacoch (október až december) pribudlo ešte 20 úmrtí. Okolie bolo na tom podstatne horšie. Do 22. septembra

1831 zomrelo v Starých Horách 137 ľudí, v Motyčkách 37, Španej Doline 8 a Tajove 7 ľudí. Najhoršie na tom boli Slovenská Ľupča a Zvolen, ktoré neprijali také prísne opatrenia ako iné mestá. Epidémia ustúpila tesne pred Vianocami 1831.

Ďalšia epidémia cholery na seba nenechala dlho čakať. Prinieslo ju ruské vojsko v pohnutých časoch revolúcie v roku 1837. Mesto postupovalo podobne ako v roku 1831. Podľa mestského lekára Jozefa Bauera choroba prepukla 17. júna 1849. Vyčíňanie cholery však malo podstatne miernejší priebeh ako v prvom prípade. Uvádza sa, že onemcelo mesačne len približne 15 ľudí a zomrelo do 5 ľudí tiež mesačne. Naproti tomu v ruskom vojenskom tábore v Radvani umierali 3 – 4 ľudia denne. S pokrokom vedy a pochopením princípu šírenia cholery sa postupne podarilo túto pliagu eliminovať, aj keď aj dnes je jej liečenie problematické. Na chorobu zaberajú niektoré antibiotiká, ale ich účinok je obmedzený. Vzhľadom na rýchly priebeh je dôležitá včasná a presná diagnostika. Tiež existuje aj preventívne očkovanie, ale má asi len polročný účinok, a preto je ho vhodné použiť najmä vtedy, ak sa cestuje do rizikovej oblasti.

Literatúra:

BARTUNEK, Anton. Epidémie nákazlivých chorôb v minulosti : ich pôvod a rozšírenie do sveta vo forme pandémií. : Postavenie farmácie v ich centre I. In Lékárnik. Ročník XXV, č. 4, apríl 2020, s. 56 – 57. ISSN 1335-924X; JURKOVIČ, Emil. Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica – na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 Emil Jurkovič. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribicer – 1. banskobystrická vzdelávacia a kultúrna spoločnosť pre Mesto Banská Bystrica. 2005, ISBN 80-969366-2-X; KLEMENT, Cyril a kol. Verejné zdravotníctvo a jeho história v Banskobystrickom okrese v kontexte Slovenska. Banská Bystrica : PRO, Banská Bystrica. 2016, 460 s. ISBN 978-80-89057-61-0; KOTHAJ, Peter – VRŠANSKÝ, Dušan – ŠINKOVIČ, Ladislav – BELAN, Ivan. Edts. 100 rokov Nemocnice F. D. Roosevelta v Banskej Bystrici : od minulosti po súčasnosť : 1901 – 1947 – 2001. Banská Bystrica : R. G. T. PRESS & SIMPRESS, 2001, 88 s. ISBN 80-968486-3-1. LIŠKA, Anton. Masový vrah – cholera v Uhorsku v roku 1831. Dostupné na internete: <https://historyweb.dennik.sk/clanky/detail/masovy-vrah-cholera-v-uhorsku-v-roku-1831>.

Richard R. Senček

GENERÁL JOSEF ŠNEJDÁREK (1875 – 1945) A BANSKÁ BYSTRICA

Mladá Československá republika sa už po roku svojej existencie ocitla vo vážnom ohrození. Maďarská revolučná vláda Bélu Kúna totiž vyhlásila diktatúru proletariátu a začala vojensky obsadzovať okolité krajiny. Na strednom Slovensku Červené gardy opanovali Krupinu, Lučenec, Levice i Zvolen. Po obsadení Zvolena maďarskými boľševikmi sa presunulo československé vojenské velenie do Banskej Bystrice. Ďalšiemu postupu Červených gard zabránila ofenzíva čsl. 2. pešej divízie 10. júna 1919 pod velením vynikajúceho stratéga, vtedajšieho plukovníka, Josefa Šnejdárka. Ťažké boje sa odohrali v blízkosti Badína, kde bol odpor nepriateľa zlomený a 13. júna 1919 bol už Zvolen slobodný. Maďarské boľševické hordy boli následne z celého stredného Slovenska vytlačené.

Životná púť Josefa Šnejdárka ako aj jeho vojenská kariéra sú neobyčajne pestré. Narodil sa 2. apríla 1875 v Napajedlách. Po absolvovaní kadetskej školy vstúpil do rakúsko-uhorskej armády, potom od roku 1899 bojoval v severnej Afrike ako príslušník francúzskej Cudzineckej légie. V roku 1905 získal francúzske občianstvo. Školu pre dôstojníkov pechoty absolvoval roku 1907 v hodnosti poručíka a stal sa dôstojníkom v pluku alžírskych strelcov francúzskej koloniálnej armády.

V prvej svetovej vojne sa už v hodnosti majora zúčastnil bojov na západnom fronte. V spolupráci s M. R. Štefánikom sa podieľal na budovaní Československých légii vo Francúzsku. V roku 1918 velil 22. strelckému pluku v Padove. V roku 1919 sa Šnejdárka, ešte ako francúzsky občan, vrátil do Československa, kde sa stal inšpektorom pre severnú Moravu a Sliezsko v hodnosti podplukovníka a zanedlho v hodnosti plukovníka sa stal vrchným veliteľom čsl. vojska v Těšíne. Viedol čsl. armádu v sedemdňovej vojne s Poľskom. Potom sa stal veliteľom divízie v bojoch proti Maďarskej republike rád na Slovensku, kde zvíťazil v bitke o Zvolen. Na jeseň 1919 sa stal vojenským veliteľom Prahy. V máji 1920 po nezdarenom pokuse o bombový atentát na jeho osobu mu v novembri toho istého roku prepožičali hodnosť generála I. triedy. Koncom decembra 1920 bol veliteľom 9. pešej divízie v Olomouci a v decembri 1924 zas veliteľom 11. pešej divízie v Košiciach. V roku 1926 ho povýšili do hodnosti divízneho generála. V roku 1927 formálne vystúpil z francúzskej armády a prijal československú štátnu príslušnosť. V roku 1930 ho vymenovali za armádneho generála. V roku 1932 vydal rozkaz k opevneniu Petržalky a v roku 1935 bol penzionovaný. Po rozpade Československa v roku 1939 odišiel do exilu vo Francúzsku, kde bol dočasne zaradený do aktívnej služby v zahraničnej československej armáde s pridelením k francúzsko-československej misii. Zomrel v Casablance 13. mája 1945. V roku 1996 jeho pozostatky previezli do rodných Napajedel. Šnejdárka bol držiteľom mnohých vojenských vyznamenaní. Je čestným občanom mesta Zvolen, o oslobodenie ktorého sa v roku 1919 zaslúžil a v ktorom mal aj rodinné väzby s rodinou Wittmannovú.

Šnejdárkov pobyt v banskobystrickej budove Štátnych lesov a statkov malebne opísal prvý československý riaditeľ tohto štátneho podniku Ing. Josef Opletal (1863 – 1953) vo svojej knihe „Moje paměti“. Uvádza ho v slovenskom preklade:

„Nejaký čas býval v mojom byte vtedy ešte plukovník francúzskych légii Šnejdárka s rodinou, nie však ako hosť, ale ako vojak, ktorý byt rekviroval. Po svojom víťaznom postupe na Slovensku stál vtedy Šnejdárka na vrchole slávy. Bolo to divné ubytovanie. V určitú hodinu sa objavila vojenská hudba pred riaditeľstvom, četa vojakov v zbrani utvorila špalier, zaznelo úplne neobvyklé intrádo hudby skomponovanej pre tieto slávnostné okamžiky. Šnejdárka oblečený vo francúzskej uniforme vystúpil s paňou a chlapčekom z auta a kráčal špalierom do budovy riaditeľstva. Keď prekročil prah dverí bol vystrčený kónský chvost na dlhej rži. To si Šnejdárka zaviedol ako obdobu štátnej vlajky, ktorá sa objavuje nad Pražským hradom alebo v Lánoch, keď tam vkročí prezident republiky. Keď som druhého dňa vošiel do jeho (svojich) izieb, aby som sa opýtal či má nejaké pranie, naskytl sa mi zvláštny pohľad – Šnejdárka

Josef Šnejdárka

kľučal s laktami opretými o podlahu, predstavujúc tak koňa, na ktorom sedel jeho synček, úplne podľa vzoru Napoleona I., ktorý sa rovnakým spôsobom hrával s rímskym kráľom. Šnejdárka mal zvláštnu stráž, bola to četa asi desiatych vojakov vo francúzskych uniformách nazývaných Ašanti. Boli to odvážni chlapci všetkého schopní. Jedného dňa za neprítomnosti Šnejdárka počul som z jeho izieb veľký rámus, búchanie sekerou a pod. Keď som tam zašiel, uvidel som ako Ašanti rozbijajú veľké debny s fajčivom, ktoré zrekvirovali niekde v tabakovom sklade. Vtedy bola o fajčivo veľká núdza, na lesnom riaditeľstve však nastal blahobyt, bol obdarovaný kdekto a to hojne. Ako sme sa neskôr dozvedeli, mal s tým Šnejdárka opletačky lebo rekvirovanie debien sa považovalo za krádež štátneho majetku“.

Významnú vojenskú operáciu legionárov z roku 1919, ktorej velil v tom čase plukovník Josef Šnejdárka, pripomína medzi Badínom a Vlkanovou impozantný pamätník z travertínu, ktorý podľa návrhu profesora Antona Hrdličku vyhotovila renomovaná

banskobystrická sochárska a kamenárska firma Horn. Tento pamätník slávnostne odhalili v októbri 1935. V štvorcoch umiestnených na kamenom kríži boli uvedené názvy plukov a praporov, ktoré v tejto lokalite bojovali. Podstavec na tomto kríži s tromi bustami symbolizovali tri línie československých bojujúcich vo svetovej vojne – Francúzsko, Taliansko a Rusko. Už za Slovenského štátu odstránili z pamätníka českých

levov a krátko po Víťaznom februári 1948 komunisti pamätník úplne odstránili, lebo bol ideologicky nežiaducim symbolom. Zachovala sa len ohradená štvorcová plocha, na ktorej pamätník stál, s dvomi už odrastenými striebornými smrekmi.

Už k stému výročiu vyhnanja vojska Maďarskej republiky rád zo stredného Slovenska vznikla iniciatíva obnoviť tento pamätník na pôvodnom mieste. Podľa novinových správ na projekte znovu postavenia pamätníka so samosprávou obce Badín spolupracovali Ministerstvo obrany ČR, architektonický ateliér Lukáša Hudáka z Prahy, Ministerstvo vnútra SR, a ďalší partneri (Nadácia M. R. Štefánika, architekt Michal Kasa s kolegami, kamenársky tím Petra Valacha). Podľa dobových fotografií bola vyhotovená verná replika pôvodného pamätníka, avšak slávnostné odhalenie sa muselo odložiť v dôsledku prísnych opatrení proti šíreniu pandémie spôsobenej novým koronavírusom Covid 19.

Július Burkovský

Pôvodný vzhľad pamätníka pod Badínom

BYSTRICKÝ PERMON
Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Vydavateľ a adresa redakcie: OZ Diversitas Culturae; Tr. SNP7/1777; 97401 Banská Bystrica; Vychádza štvrtročne;

Šéfredaktor: PhDr. RNDr. Richard R. Senček, PhD.; Zástupca šéfredaktora: PaedDr. Dušan Jarina;

Výkonná redaktorka: Anna Havlíčková; Čestný šéfredaktor: Ing. Pavel Gender;

Redakčná rada: Ján Baláž; Mgr. Jozef Ďuriančík; Ing. Július Burkovský; Mgr. Eva Furdíková; PhDr. Filip Glocko; PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.; doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.; Jazykový korektor: Helena Hármorská;

Webové sídlo vydavateľa: www.dicu.sk; Webové sídlo časopisu: www.permonrevue.sk; Štatút časopisu zverejnený: <https://www.permonrevue.sk/wp-content/uploads/2020/11/Statut-Bystrickeho-Permona.pdf>; ISSN pre tlačenu verziu: 2585-9420; ISSN pre elektronickú verziu: 2729-7977; Registračné číslo: OÚ-OPT-1/2003. Elektronická podoba a archív čísel je dostupný na internete:

<https://www.permonrevue.sk/archiv-cisel/>; Facebook: <https://www.facebook.com/BystrickyC3%BD-Permon-209485485741711> Creative Commons: